ఓం

శ్రీ భగవద్గీత

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

పదునొకండవ అధ్యాయము

విశ్వరూపసందర్శనయోగః

విశ్వరూపసందర్శనయోగము

ఈ అధ్యాయము యొక్క పేరు :-

'విశ్వరూపసందర్శనయోగము' - అర్జునుని ప్రార్థన ననుసరించి భగవానుడు తన విశ్వరూపము నాతనికి జూపించిరి. ఈ అధ్యాయమునందలి యెక్కువభాగము ఆ విశ్వరూపముయొక్క వర్ణనలతోను, అట్టి విశ్వరూపియగు భగవానునకు అర్జునుడు గావించిన స్తోత్రములతోను గూడియుండుటబట్టియు సాక్షాత్ భగవానునియొక్క విశ్వరూపసందర్శనము అర్జునునకు లభించిన యధ్యాయమగుటచేతను దీనికి 'విశ్వరూపసందర్శనయోగమ'ను పేరు కలిగినది.

ఈ అధ్యాయమందలి ప్రధాన విషయములు :-

(1) విశ్వరూపమును జూపవలసినదిగా అర్జునుడు భగవానుని ప్రార్థించుట - (1 శ్లో॥ నుండి 4 శ్లో॥ వఱకు)

(2) భగవానుడు తన విశ్వరూపమును వర్ణించుట - (5 శ్లో॥ నుండి 8 శ్లో॥ వఱకు)

(3) సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునకు విశ్వరూపమును వర్ణించి చెప్పుట - (9శ్లో ॥ నుండి 14శ్లో ॥ వఱకు)

(4) అర్జునుడు భగవానుని విశ్వరూపమును దర్శించుట, స్తుతించుట - (15 శ్లో॥ నుండి 31 శ్లో॥ వఱకు)

(5) భగవానుడు తనశక్తిని వెల్లడించుచు యుద్ధమొనర్చుటకై అర్జునుని ప్రోత్సహింప జేయుట - (32 శ్లో॥ నుండి 34 శ్లో॥ వఱకు)

(6) విశ్వరూపమును జూచి భీతిల్లిన అర్జునుడు భగవానుని స్తుతించుట, చతుర్భుజరూపము తిరిగి గ్రహించులాగున ప్రార్థించుట - (35 శ్లో॥ నుండి 46 శ్లో॥ వఱకు)

(7) భగవానుడు విశ్వరూపసందర్శనమహిమను చెప్పుట, తిరిగి సౌమ్యరూపమును గ్రహించుట - (47 శ్లో॥ నుండి 50 శ్లో॥ వఱకు)

విశ్వరూప సందర్శనయోగము

పశ్య మే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః
నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీని చ. **(11-5)**

ఓ అర్జునా! అనేకవిధములుగ నున్నవియు, అలౌకికములైనవియు, వివిధ వర్ణములు ఆకారములుగలవియు, అసంఖ్యాకములుగ వర్తించునవియు నగు నాయొక్క రూపములను గాంచుము.

(8) అనన్యభక్తిచేతనే విశ్వరూపసందర్శనము సాధ్యపడగలదని చెప్పుట, ఫలసహితముగ అనన్యభక్తినిగూర్చి ప్రవచించుట - (51 శ్లో॥ నుండి 55 శ్లో॥ వఱకు)

పూర్వాధ్యాయముతో ఈ అధ్యాయమునకు గల సంబంధము :-

క్రిందటి అధ్యాయము (విభూతియోగము) యొక్క చివర తానీజగత్తునంతను ఒకానొక అంశము (Fraction) చేతనే వ్యాపించియున్నానని భగవానుడునుడువగా, వెంటనే అర్జునునకు భగవానుని అనంతవిశ్వరూపమును జూడవలెనను తీవ్రమగు ఉత్సుకతకలిగి అద్దానిని చూపవలసినదిగా భగవానుని వేడుకొనెను. అర్జునుని యా ప్రార్థనతో ఈ 11వ అధ్యాయము మొదలిడుచున్నది. మఱియు క్రిందటి అధ్యాయమున భగవానుడు తన విభూతులనుగూర్చి ఒకింత తెలియజేయగా, వానియన్నిటిని ప్రత్యక్షముగ వీక్షింపనెంచియు, సర్వేశ్వరుని అనంత మహావిభూతి నొక పర్యాయము కళ్ళార చూడదలంచియు, అట్టి విశ్వరూపసందర్శనమునకై భగవాను నివ్విధముగ (నాలుగు శ్లోకములద్వారా) ప్రార్థింపదొడగెను -

అర్జున ఉవాచ :-

1. మదనుగ్రహాయ పరమం గుహ్యమధ్యాత్మ సంజ్ఞితమ్
యత్త్వయోక్తం వచస్తేన మోహోఽయం విగతో మమ.

అర్జున ఉవాచ = అర్జునుడు చెప్పెను-

టీక :- మదనుగ్రహాయ = నన్ననుగ్రహించుటకొఱకు, పరమమ్ = సర్వోత్తమమైనదియు, గుహ్యమ్ = రహస్యమైనదియు, అధ్యాత్మసంజ్ఞితమ్ = అధ్యాత్మమనుపేరుగలదియు (అగు), యత్ వచః = ఏ వాక్యము, త్వయా = నీచేత, ఉక్తమ్ = చెప్పబడినదో, తేన = దానిచేత, మమ = నాయొక్క, అయమ్ మోహః = ఈ అజ్ఞానము, విగతః = పూర్తిగ తొలగిపోయినది.

తా:- అర్జునుడు చెప్పెను - (శ్రీకృష్ణమూర్తీ!) నన్ననుగ్రహించుటకొఱకై సర్వోత్తమమై, రహస్యమై అధ్యాత్మమను పేరుగలదైనట్టి ఏ వాక్యమును (బోధను) మీరు చెప్పితిరో, దానిచే నా అజ్ఞానము పూర్తిగా తొలగిపోయినది.

వ్యాఖ్య:- శ్రీకృష్ణభగవాను డింతవఱకు అర్జునునకు గావించిన ఆధ్యాత్మిక హితబోధచే అర్జునుని మోహము (అజ్ఞానము) తొలగిపోయినది. ఏ అవివేకమువలన మొట్టమొదట ఈ దృశ్యజగత్తు నిత్యమని, 'ఈ బంధువులు నావారని' 'ఈ దేహము నేన'ని అర్జునుడు తలంచుచు తత్ఫలితముగ దుఃఖమునొందుచుండెనో ఆ అవివేకమిపుడు భగవానుని అధ్యాత్మప్రసంగమువలన తొలగిపోయినది. గీతాబోధ యింకను పూర్తి కాలేదు. 10 అధ్యాయములుమాత్ర మైనది. ఇంకను 8 అధ్యాయములు బాకీయున్నవి. అయినను ఇంతమాత్రపు బోధచేతనే అర్జునునకు చిత్తోపరతి, జ్ఞానప్రాప్తి, తత్ఫలితముగ మోహోపశమనము సంభవించినది. ఈ విషయమును అర్జునుడు 'మోహోఽయంవిగతోమమ' (నా అజ్ఞాన మంతరించినది) - అను వాక్యముద్వారా స్పష్టముగ ఒప్పుకొనెను.

అర్జునుడు భవరోగముచే పీడితుడగుచుండెను. శ్రీకృష్ణపరమాత్మయను వైద్యుడుగీతామృతమను ఔషధము నొసంగిరి. అద్దాని నొకింతమాత్రమే అర్జునుడు సేవించెను. పూర్తిగాకాదు. అయినను

ఆ రవ్వంతమందుతోనే అర్జునుని రోగము (మోహమను వ్యాధి) పూర్తిగ నయమయ్యెను. దీనినిబట్టి ఆ వైద్యుడెంతగొప్పవాడో, ఆతడిచ్చిన ఆ మందు ఎంతపటుతరమైనదో స్పష్టమగుచున్నది. ఔషధముయొక్క శ్రేష్ఠత్వము వ్యాధినివారణపై ఆధారపడియుండును. వ్యాధితొలగనిచో ఆ ఔషధము శ్రేష్ఠమైనది కాదని యర్థము. ఇచట గీతామృతభేషజమును దాదాపు సగముసేవించినంతనే ఫలితము వెంటనే అర్జునునియందు కానంబడినది. ఆతని అజ్ఞానరోగము, భవరోగము పటాపంచలైపోయినది. శ్రీకృష్ణ పరమాత్మ సామాన్యులుకారు. యోగిరాట్. యోగీశ్వరులు. వారు బోధించిన అధ్యాత్మబోధయు సామాన్యమైనదికాదు. అది (1) మహాశ్రేష్ఠమైనది (పరమం) (2) అతిరహస్యమైనది (గుహ్యమ్) - అని అర్జును డిచట దానిని గూర్చి పలికెను. ఏలయనగా అద్దాని ప్రభావముచే ఆతని హృదయమందు ప్రత్యక్షఫలితము కానుపించినది. అంధకారము తొలగినది. ప్రకాశమావిర్భవించినది.

ప్రపంచములో ఎన్నియో విద్యలు కలవు. కాని అవియన్నియు హృదయాంధకారవినాశమందు సమర్థములుకావు. భవరోగనివారణమందు శక్తివంతములు కావు. కాని ఈ అధ్యాత్మబోధ అట్టిది కాదు. ఇది జననమరణ దుఃఖప్రవాహము నుండి జీవుని ఉద్ధరించి దరికి జేర్చునది. కనుకనే అర్జును డిద్దానిని 'పరమమ్' (మిగుల శ్రేష్ఠమైనది) అనియు 'గుహ్యమ్' (అతిరహస్యమైనది) అనియు పేర్కొనెను. అయితే యిట్టి మహత్తరమైన విద్యను గురువులు అందఱికిని చెప్పరు. ఎవరు అధికారులో, ఎవరియందు వారికి అనుగ్రహము కలుగునో ('మదనుగ్రహాయ') ఎవరు నిర్మలభక్తితో గూడియుందురో అట్టివారికి మాత్రమే వారు బోధించుదురు. ఇట అర్జునుడట్టి యోగ్యతలు గలిగియుండెను. కావున ఆతనిపై భగవానునకు అనుగ్రహముగలిగి ఆతనికి పరమపావనమగు అధ్యాత్మవిద్య నుపదేశించిరి. 'మదనుగ్రహాయ' అను పదముచే అధ్యాత్మవిద్యాపరిగ్రహణమున గురువుయొక్క అనుగ్రహము శిష్యునకు అత్యావశ్యకమని తేలుచున్నది.

భుజించువానికి త్రేపువచ్చినచో కడుపునిండినట్లు గ్రహించుకొనవచ్చును. అనగా అతనికి తృప్తికలిగినదని యర్థము. అదియే దానికి గురుతు. అర్జునుడు గీతామృతమును తనివితీర పానము చేయుచుండెను. 10 అధ్యాయములు వినినంతనే ఆతనికొక త్రేపువచ్చెను. "మోహోఽయం విగతోమమ" (నా అజ్ఞానము శమించినది) అను వాక్యమే ఆ త్రేపు. మఱల 18 వ అధ్యాయమున 'నష్టోమోహః స్మృతిర్లబ్ధా' అను వాక్యమును పలుకుటద్వారా తన పరిపూర్ణసంతృప్తిని ఈ ప్రకారమే మఱియొకసారి వెల్లడింపగలడు.

ప్ర:— అధ్యాత్మ విద్య యెట్టిది?

ఉ:— (1) సర్వోత్కృష్టమైనది (2) అతిరహస్యమైనది.

ప్ర:— దాని ప్రభావమెట్టిది?

ఉ:— అది జీవుల అజ్ఞామును, సంసారవ్యామోహమును నశింపజేయును.

ప్ర:— శ్రీకృష్ణమూర్తి అద్దానిని అర్జునుని కేల బోధించెను?

ఉ:— అతడు సర్వవిధముల తచ్ఛ్రవణమునకు భక్త్యాదులచే యోగ్యతను బడసెను. కనుక ఆతనిపై అనుగ్రహముకలిగి దానిని బోధించెను.

ప్ర:— ఆ బోధ అర్జునునకు ఫలించెననుటకు గురుతేమి?

ఉ:— దానిని వినిన వెంటనే 'నా అజ్ఞానము శమించినది' అని యతడు పలికెను.

2. భవాప్యయౌ హి భూతానాం శ్రుతౌ విస్తరశోమయా
త్వత్తః కమలపత్రాక్ష మాహాత్మ్యమపి చావ్యయమ్.

టీక:– హి = ఏలయనగా, కమలపత్రాక్ష = కమలనేత్రుండవగు ఓ కృష్ణా!, త్వత్తః = నీవలన, భూతానాం = ప్రాణులయొక్క, భవాప్యయౌ = ఉత్పత్తినాశములు, విస్తరశః = సవిస్తరముగ, మయా = నాచేత, శ్రుతౌ = వినబడినవి, అవ్యయమ్ = నాశములేని, (తే = నీయొక్క), మాహాత్మ్యమ్ అపి చ = మహిమయున్ను, శ్రుతం = (నాచే) వినబడెను.

తా:– ఏలయనగా కమలనేత్రులగు ఓ కృష్ణా! మీవలన ప్రాణులయొక్క ఉత్పత్తి వినాశములగూర్చి, మీయొక్క మాహాత్మ్యమును (మహిమను) గూర్చి సవిస్తరముగ వింటిని.

3. ఏవమేతద్యథాऽऽత్థ త్వమాత్మానం పరమేశ్వర
ద్రష్టుమిచ్ఛామి తే రూపమైశ్వరం పురుషోత్తమ.

టీక:– పరమేశ్వర = ఓ పరమేశ్వరా!, త్వమ్ = నీవు, ఆత్మానం = నిన్నుగూర్చి, యథా = ఏప్రకారముగ, ఆత్థ = చెప్పితివో, ఏవమ్ ఏతత్ = అది అట్లే (అని నేను విశ్వసించుచున్నాను), పురుషోత్తమ = పురుషోత్తముండవగు ఓ కృష్ణా, తే = నీయొక్క, ఐశ్వరమ్ = ఈశ్వరసంబంధమైన (జ్ఞానైశ్వర్యశక్తి బలవీర్యాది సంపన్నమగు), రూపమ్ = (విశ్వ)రూపమును, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా:– ఓ పరమేశ్వరా! మిమ్ము గూర్చి మీరు చెప్పినదంతయు సరియేయని నేను విశ్వసించుచున్నాను. ఓ పురుషోత్తమా! మీయొక్క ఈశ్వరసంబంధమైన విశ్వరూపమును నేనిపుడు చూడదలంచుచున్నాను.

4. మన్యసే యది తచ్ఛక్యం మయా ద్రష్టుమితి ప్రభో
యోగేశ్వర తతో మే త్వం దర్శయాత్మాన మవ్యయమ్.

టీక:– ప్రభో = ప్రభో!, తత్ = ఆ నీ స్వరూపము, మయా = నాచేత, ద్రష్టుం = చూచుటకు, శక్యమ్ ఇతి = సాధ్యమని, మన్యసే యది = తలంతువేని, తతః = అటుపైని, యోగేశ్వర = ఓ యోగేశ్వరా! , త్వమ్ = నీవు, అవ్యయమ్ = నాశరహితమైన, ఆత్మానమ్ = నీ స్వరూపమును, మే = నాకు, దర్శయ = చూపుము.

తా:– ప్రభూ! ఆ మీస్వరూపమును జూచుటకు నాకు సాధ్యమగునని మీరు తలంతురేని, ఓ యోగేశ్వరా! నాశరహితమైన ఆ మీ (విశ్వ)రూపమును ఇక నాకు జూపుడు.

వ్యాఖ్య:– వినయవిధేయతలు భక్తిప్రపత్తులుగలిగిన శిష్యునియొక్క లక్షణము ఈ శ్లోకము ద్వారా వెల్లడియగుచున్నది. అర్జునునకు భగవానుని విశ్వరూపమును జూడ కోర్కె జనించినది. అయితే 'అద్దానిని నాకు జూపుడు' అని మోటుగా అడుగక 'అట్టి రూపమును జూచుటకు నేను తగుదునని మీరుతలంచుచో చూపుడు'- అని అత్యంతవిధేయతతో ప్రశ్నించెను. గురువుచెంతనుండు అంతేవాసులిట్టి వినయాన్విత ప్రవర్తనను నేర్చుకొని యుండవలయును.

అ॥ తన ప్రియభక్తుడగు అర్జునుని యా ప్రార్థనను విని శ్రీ కృష్ణమూర్తి మూడు శ్లోకములద్వారా తన విశ్వరూపమును వర్ణించిచెప్పుచు అద్దాని నవలోకింపుమని అర్జునునితో పలుకుచున్నాడు -

శ్రీ భగవానువాచ :-

5. పశ్య మే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః
నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీనిచ.

శ్రీభగవానువాచ = శ్రీభగవంతుడు చెప్పెను -

టీక:- పార్థ = ఓ అర్జునా!, నానావిధాని = అనేకవిధములైనవియు, దివ్యాని = అలౌకికములైనవియు, నానావర్ణాకృతీని చ = అనేకరంగులు, ఆకారములు గలవియు, శతశఃఅథసహస్రశః = వందలకొలది, మఱియు వేలకొలది యున్నవియు (అసంఖ్యాకములైనవియు) అగు, మే = నాయొక్క, రూపాణి = రూపములను, పశ్య = చూడుము.

తా:- శ్రీభగవానుడు చెప్పుచున్నాడు - ఓ అర్జునా! అనేకవిధములుగ నున్నవియు, అలౌకికములైనవియు, వివిధవర్ణములు ఆకారములుగలవియు, అసంఖ్యాకములుగ వర్తించునవియు నగు నాయొక్క రూపములను గాంచుము.

6. పశ్యాదిత్యాన్ వసూన్ రుద్రానశ్వినౌ మరుతస్తథా
బహూన్యదృష్టపూర్వాణి పశ్యాశ్చర్యాణి భారత.

టీక:- భారత = ఓ అర్జునా!, ఆదిత్యాన్ = సూర్యులను, వసూన్ = వసువులను, రుద్రాన్ = రుద్రులను, అశ్వినౌ = అశ్వినీదేవతలను, మరుతః = మరుత్తులను, పశ్య = చూడుము, తథా = అప్రకారమే, అదృష్టపూర్వాణి = మున్నెన్నడును చూడబడని, బహూని = పెక్కు, ఆశ్చర్యాణి = ఆశ్చర్యములను, పశ్య = చూడుము.

తా:- ఓ అర్జునా! సూర్యులను, వసువులను, రుద్రులను, అశ్వనీదేవతలను, మరుత్తులను చూడుము. అట్లే ఇదివఱకెన్నడును నీవు చూడని పెక్కు ఆశ్చర్యములను గాంచుము.

వ్యాఖ్య:- (1) సూర్యులు (12మంది). (2) వసువులు (8మంది). (3) రుద్రులు (11మంది). (4) అశ్వనీదేవతలు (ఇద్దరు). (5) మరుత్తులు (49మంది).

7. ఇహైకస్థం జగత్కృత్స్నం పశ్యాద్య సచరాచరమ్
మమ దేహే గుడాకేశ యచ్చాన్యద్ద్రష్టు మిచ్ఛసి.

టీక:- గుడాకేశ = ఓ అర్జునా!, సచరాచరమ్ = చరచరాత్మకమగు (స్థావరజంగమాత్మకమగు), కృత్స్నమ్ = సమస్తమైన, జగత్ = ప్రపంచము, అన్యత్ యత్ = ఇంకను దేనిదేనిని, ద్రష్టుమ్ ఇచ్ఛసి =

చూడగోరుచున్నావో, (తత్) చ = దానినిగూడ, మమ = నాయొక్క, ఇహ = ఈ (ఇక నీకు చూపబోవు), దేహే = శరీరమందు, ఏకస్థమ్ = (అవయవమువలె) ఒకచోట నున్నదానినిగా, అద్య = ఇపుడు, పశ్య = చూడుము.

తా:– ఓ అర్జునా! ఈ సమస్తచరాచర ప్రపంచమును, ఇంకను దేనిదేనిని జూడ దలంచుచున్నావో దానిని ఈ నాశరీరమందు (అవయవమువలె) ఒకచోటనున్నదానినిగా ఇపుడు చూడుము.

వ్యాఖ్య:– 'విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితోజగత్' – అని భగవాను డిదివరలో (విభూతియోగముచివర) చెప్పినచందమున ఈ సమస్తబ్రహ్మాండములతోగూడిన చరాచరజగత్తంతయు పరమాత్మయొక్క ఒకానొక అంశమునందే ఇమిడి యున్నదగును. కావుననే తనయొక్క అనంతదేహమున (స్వరూపమున) ఈ విశ్వమునంతను ఒకానొక చోట (అవయవమువలె) నున్నదానినిగా వీక్షింపవలసినదిగా శ్రీకృష్ణపరమాత్మ అర్జునునకిచట తెలిపిరి. దీనినిబట్టి పరమాత్మయొక్క స్వరూప మెంత విశాలమైనదో, అనంతమైనదో యోచించుకొనవచ్చును. భూతాకాశమే ఎంతయో విస్తృతమైనది; సూక్ష్మమైనది. దానికంటె చిత్తాకాశము ఇంకను విస్తృతమై, సూక్ష్మతరమైయున్నది. దానికంటె చిదాకాశము (ఆత్మ) ఇంకను విశాలమై, సూక్ష్మతమమై వెలయుచున్నది. కావున అట్టి చిదాకాశమునందు ఈ భూతాకాశముగాని, దానియందెచటనో అణగియున్న ఈ చరాచరజగత్తుగాని ఏపాటిది? కనుకనే ఆ చిదాకాశమున (ఆత్మయందు) ఈ సమస్తప్రపంచము ఎక్కడో ఒకమూల (కల్పితమై) అణగి యున్నదని భగవాను డిచట నుడివిరి.

ఇట్టి అనంతరూపుడు, సర్వవ్యాపి, సర్వశక్తిమంతుడునగు పరమాత్మను అల్పుడును, పరిచ్ఛిన్నుడును, దేశకాలాదులకు వశుడును నగు ఈజీవుడు భక్తిప్రపత్తులుగలిగి వినయవిధేయుడై సేవించుట ధర్మము. ఈ ప్రకారముగ ఆ సమష్టిరూప పరమాత్మను సేవించుటచే వారి యనుగ్రహమువలన జ్ఞానమునుబడసి వారిలో ఐక్యమొంది తరించుటకు అవకాశముండును. లేకున్న ఈ జననమరణప్రవాహమున తగుల్కొని జీవుడు ఇంకెంతకాలమో దుఃఖములపాల్పడవలసి యున్నది.

మనుజున కెపుడైన తనయొక్క ధన, జన, క్షేత్ర, అధికారాదులగూర్చిన అహంకారము, గర్వము కలిగినచో అత్తఱి ఈశ్లోకమును చక్కగ మననము చేసినచో ఆ గర్వములన్నియు ఉడిగిపోగలవు. ఏలయనిన, 'ఈవిశాలజగత్తంతయు ఎద్దానియందొకమూల కల్పితమై అణుమాత్రముగ భాసించుచున్నదో అట్టి పరమాత్మయొక్క అనంతరూపమున ఈ నా ధనముగాని, బలముగాని, పరిజనముగాని, అధికారముగాని ఏమూలకు? కావున వానినిజూచి ఏల గర్వపడవలెను?' అను భావ మాతనికపుడు కలుగగా భగవంతునియెడల భక్తిభావ ముత్పన్నమగును. మఱియు అల్పములగు ఈ దృశ్యపదార్థములయెడల విరాగము జనించును.

అ॥ భౌతికనేత్రముచే విశ్వరూపము నెవరును చూడజాలరు. కనుక అర్జునునకు భగవానుడు దివ్యదృష్టిని ప్రసాదించుచున్నాడు –

8. న తు మాం శక్యసే★ ద్రష్టుమనేనైవ స్వచక్షుషా
దివ్యం దదామి తే చక్షుః పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్.

టీక:– అనేన = ఈ, స్వచక్షుషా ఏవతు = నీ మాంసమయనేత్రములతోనే, మాం = నన్ను, ద్రష్టుమ్

★ శక్యసే – పాఠాన్తరము

= చూచుటకు, న శక్యసే = శక్తుడవుకావు, దివ్యం చక్షుః = దివ్యదృష్టిని (జ్ఞాననేత్రమును), తే = నీకు, దదామి = ఇచ్చుచున్నాను, ఐశ్వరమ్ = ఈశ్వరసంబంధమగు, మే = నాయొక్క, యోగమ్ = యోగమును (యోగమహిమను, అలౌకికసామర్థ్యమును), పశ్య = చూడుము.

తా:– ఈ నీ మాంసమయ నేత్రములతో నీవు నావిశ్వరూపమును గాంచ జాలవు. కావున దివ్యదృష్టిని (జ్ఞాననేత్రమును) నీకు ప్రసాదించుచున్నాను. దానిచే ఈశ్వరసంబంధమైన నాయోగమహిమను జూడుము.

వ్యాఖ్య:– భగవంతు డేల కనుపించుటలేదను ప్రశ్నకిచట సమాధానము చెప్పబడినది. ఈచర్మచక్షువులచే (స్థూలనేత్రములచే) మనుజుడు అతిసూక్ష్మమైన పరమాత్మను చూడజాలడు. సామాన్యాకాశమునే ఈనేత్రములచే చూడజాలనపుడు ఇక సూక్ష్మాతి సూక్ష్మమైన చిదాకాశమును (పరమాత్మను) ఎట్లు చూడగలడు? పంచభూతాత్మకమగు నేత్రము పాంచభౌతిక పదార్థములనే చూడగలదుగాని, చిన్మయ ఆత్మవస్తువునుగాదు. కావున పరమాత్మను దర్శింపవలెననిన జ్ఞాననేత్రము, దివ్యదృష్టి అవసరమైయున్నది.

'దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః' "సూక్ష్మమగు ఏకాగ్రబుద్ధితో తత్త్వవేత్తలచే పరమాత్మ చూడబడుచున్నాడు. (అనుభూతమగుచున్నాడు)". అను శ్రుతివాక్య మీ సత్యమునే వెల్లడించుచున్నది. భగవానుడు సర్వత్ర వ్యాపించియుండి ప్రత్యక్షముగనే యున్నారుకాని జనులకంటికి పొర (అజ్ఞానము) కప్పబడియుండుటవలన వారాతనిని చాడజాలకున్నారు. అదియే మాయాయవనిక; అదియే అజ్ఞానతిమిరము. దానిని జ్ఞానాంజనముచే తుడిచివేసినచో పరమాత్మను ప్రత్యక్షముగ దర్శింపగలరు.

సర్వగం సచ్చిదాత్మానం జ్ఞానచక్షుర్నిరీక్షతే
అజ్ఞానచక్షుర్నేక్షేత భాస్వన్తం భానుమన్ధవత్ (శ్రీ శంకరాచార్యులవారు – ఆత్మబోధ)

'సర్వవ్యాపకమగు సచ్చిదానందపరబ్రహ్మమును జ్ఞాననేత్రముతోనే మనుజుడు చూడగలడు. ప్రకాశించుచున్న సూర్యుని గ్రుడ్డివాడు చూడజాలనట్లు అజ్ఞాననేత్రు డాతనిని వీక్షింపజాలడు'.

'దేవుడు మాకంటికి కనుపించుటలేదు. కావున ఆతడు లేడ'ని వాదించుట గ్రుడ్డివారు, సూర్యుడులేడని వాదించుటవంటిదే యగును. కాబట్టి భగవద్దర్శనమునకు దైవానుభూతికి జ్ఞాననేత్రమును, దివ్యదృష్టిని సంపాదించవలెను. అయితే, అది యెట్లులభించును? భగవత్కరుణచే. 'దదామితేచక్షుః' – అని భగవానుడు చెప్పుటబట్టి దానిని వారివ్వవలసినదే. కాని, అందఱికిని దాని నిచ్చునా? కాదు. ఎవరు అనన్యభక్తిగలిగి వారిని ధ్యానించుదురో, సేవించుదురో వారికి మాత్రమే ఇచ్చును. అర్జునుడట్టి అర్హతను సంపాదించుకొనెను గనుక ఆతనికి లభించినది. అట్లే ఎవరైనను సరియే అట్టి భక్తిప్రపత్తులుగలిగి భగవానుని ప్రీతితో సేవించినచో, ధ్యానించినచో వారికిన్ని అది తప్పక లభించును. "తేషాం సతతయుక్తానాం... దదామిబుద్ధియోగం..." (10-10) అను విభూతియోగమందలి శ్లోకమున్ను యీ తత్త్వమును ప్రతిపాదించుచున్నది. భూతద్దము అమర్చబడిన కండ్లజోడును ధరించినచో జలమందు, స్థలమందు, ఆకాశమందుగల అతిసూక్ష్మములైన పదార్థములు గోచరించును. మామూలు కండ్ల కవి కానరావు. ఆ అద్దమును బీదవాడు ధరించినను ఎవరు ధరించినప్పటికిని ఆ సూక్ష్మవస్తువులు గోచరించును. దానిని ధరింపనిచో ధనవంతుడైనను, ఉన్నతకులసంజాతుడైనను, పురుషుడైనను, మహాపండితుడైనను ఆ వస్తువులు కనిపించవు. అట్లే జ్ఞాననేత్రము (దివ్యదృష్టి) అను కండ్లజోడు ధరించినవారికే పరమాత్మ ప్రత్యక్షమగును. ఆత

డెట్టిజాతివాడైనను, ఎట్టి అంతస్తునందున్నను సరియే. భగవద్దర్శనమున కుపకరించు ఆ కండ్లజోడును సర్వేశ్వరుడే ప్రసాదించగలడు (భక్త్యాదులు గలిగియున్నచో). కాబట్టి ఆ వస్తువును సంపాదింపకపోయినచో అది ఎవరి దోషము? వారి వారి దోషమేయగును. దేవుడు కానరాకపోవుటకు కారణము జీవులయొక్క ప్రయత్నరాహిత్యమే యగును. కాబట్టి సర్వులును గీతయందు తెలుపబడిన భక్త్యాది, అమానిత్వాది, అద్వేష్టృత్వాది, అభయాది సుగుణములను ప్రయత్నపూర్వకముగ సంపాదించి భగవత్కటాక్షమును, తద్ద్వారా జ్ఞాననేత్రమును, తద్ద్వారా బ్రహ్మసాయుజ్యమును పొందవలెను.

'దివ్యమ్' - దైవసంబంధమైనది - 'దైవసంపత్తి' ద్వారా లభించునది.

ప్ర:– భగవంతుని ఈ స్థూలనేత్రములచే చూడ శక్యమగునా?

ఉ:– కాదు.

ప్ర:– మఱి దేనిచే చూడ సాధ్యమగును?

ఉ:– దివ్యనేత్రములచే (జ్ఞానచక్షువులచే).

ప్ర:– ఆ దివ్యనేత్ర మెవని వలన లభించును?

ఉ:– భగవానుని వలన.

ప్ర:– దాని నతడు ఎవరి కొసంగును?

ఉ:– అనన్యభక్తితో తన్ను సేవించువారికి, ధ్యానించువారికి, దైవగుణములు కలవారికి ఒసంగును.

అ॥ (అర్జునునకు దివ్యదృష్టి నొనంగినపిదప) సంజయుడు భగవానుని విశ్వరూప విశేషములను ఐదుశ్లోకములద్వారా ధృతరాష్ట్రునకు వర్ణించి చెప్పుచున్నాడు –

సంజయ ఉవాచ –

9. ఏవముక్త్వా తతో రాజన్ మహాయోగేశ్వరో హరిః
దర్శయామాస పార్థాయ పరమం రూపమైశ్వరమ్.

సంజయ ఉవాచ = సంజయుడు చెప్పెను –

టీక:– రాజన్ = ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! మహాయోగేశ్వరః = గొప్పయోగేశ్వరుడగు, హరిః = శ్రీకృష్ణమూర్తి, ఏవమ్ = ఈప్రకారముగ, ఉక్త్వా = పలికి, పార్థాయ = అర్జునుని కొఱకు, పరమమ్ = సర్వోత్తమమైన, ఐశ్వరమ్ = ఈశ్వర సంబంధమగు, రూపమ్ = (విశ్వ) రూపమును, దర్శయామాస = చూపెను.

తా:– సంజయుడు చెప్పెను – ఓ ధృతరాష్ట్ర మహారాజా! మహాయోగేశ్వరుడగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ ఈ ప్రకారముగ వచించి తదుపరి సర్వోత్తమమైన ఈశ్వరసంబంధమగు (విశ్వ) రూపమును అర్జునునకు జూపెను.

వ్యాఖ్య:– శ్రీవేదవ్యాసుల యనుగ్రహముచే సంజయుడు యుద్ధరంగమున జరుగువృత్తాంతములన్నిటిని తెలిసికొనగల్గియుండుటచే భగవానుని విశ్వరూపమును గూడ సందర్శించు భాగ్యముగలవాడై, ఆ విశేషములన్నిటిని ధృతరాష్ట్రునకెఱింగించుచున్నాడు.

10. అనేకవక్త్రనయన మనేకాద్భుతదర్శనమ్
అనేకదివ్యాభరణం దివ్యానేకోద్యతాయుధమ్.

11. దివ్యమాల్యామ్బరధరం దివ్యగన్ధానులేపనమ్
సర్వాశ్చర్యమయం దేవమనన్తం విశ్వతోముఖమ్.

టీక:– అనేకవక్త్రనయనమ్ = పెక్కుముఖములు, నేత్రములుగలదియు, అనేకాద్భుత దర్శనమ్ = అనేకములగు వింతలను జూపునదియు, అనేకదివ్యాభరణమ్ = పెక్కుదివ్యములైన ఆభరణములతో గూడినదియు, దివ్యానేకోద్యతాయుధమ్ = ఎత్తబడియున్న అనేక దివ్యాయుధములు గలదియు, దివ్యమాలామ్బరధరమ్ = దివ్యములైన పుష్పమాలికలను, వస్త్రములను ధరించినదియు, దివ్య గన్ధానులేపనమ్ = దివ్యమగు గంధపుపూత గలదియు, సర్వాశ్చర్యమయమ్ = అనేక ఆశ్చర్యములతో నిండియున్నదియు, దేవమ్ = ప్రకాశించుచున్నదియు, అనన్తమ్ = అంతములేనిదియు, విశ్వతోముఖమ్ = ఎల్లెడల ముఖములుగలదియు (అగు విశ్వరూపమును, దర్శయామాస = చూపెను).

తా:– (అత్తఱి) పెక్కుముఖములు, నేత్రములు గలదియు, అనేకములగు అద్భుతవిషయములను జూపునదియు, దివ్యములైన పెక్కు ఆభరణములతో గూడినదియు, ఎత్తబడియున్న అనేక దివ్యాయుధములుగలదియు, దివ్యములైన పుష్పమాలికలను, వస్త్రములను ధరించినదియు, దివ్యమగు గంధపుపూతతో గూడియున్నదియు, అనేక ఆశ్చర్యములతో నిండియున్నదియు, ప్రకాశమానమైనదియు, అంతములేనిదియు, ఎల్లెడల ముఖములు గలదియు (నగు తన విశ్వరూపమును భగవాను డర్జునునకు జూపెను).

12. దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా
యది భాస్సదృశీ సా స్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మనః.

టీక:– దివి = ఆకాశమందు, సూర్యసహస్రస్య = వేలకొలది సూర్యులయొక్క, భాః = కాంతి, యుగపత్ = ఒక్కపర్యాయము, ఉత్థితా భవేత్ యది = బయలుదేరెనేని, సా = అది, (ఆ కాంతి) తస్యమహాత్మనః = ఆ మహాత్మునియొక్క, భాసః = కాంతికి, సాదృశీ = పోలునది, స్యాత్ = అగును.

తా:– ఆకాశమందు వేలకొలది సూర్యులయొక్క కాంతి ఒక్కసారి బయలుదేరినచో ఎంతకాంతియుండునో అది ఆ మహాత్మునియొక్క కాంతికి బోలియున్నది.

13. తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం ప్రవిభక్తమనేకధా
అపశ్యద్దేవదేవస్య శరీరే పాణ్డవస్తదా.

టీక:– తదా= అప్పుడు, పాణ్డవః = అర్జునుడు. అనేకధా = నానావిధములుగా, ప్రవిభక్తమ్ = విభజింపబడియున్న, కృత్స్నమ్‌జగత్ = సమస్తజగత్తును, దేవదేవస్య = దేవదేవుడగు శ్రీకృష్ణభగవానునియొక్క, శరీరే = శరీరమున, ఏకస్థమ్ = (అవయవమువలె) ఒక్కచోటనున్నదానినిగ, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా:– అప్పు డర్జునుడు నానావిధములుగ విభజింపబడియున్న సమస్తజగత్తును దేవదేవుడగు శ్రీకృష్ణభగవానునియొక్క శరీరమున (అవయవమువలె) ఒక్కచోట నున్నదానినిగ చూచెను.

వ్యాఖ్య:– ఈ సమస్తప్రపంచము పరమాత్మయం దేమూలనో ఒకచోట అణగిపడియున్నది. 'ఇహైకస్థం జగత్కృత్స్నమ్' – అని ఇంతకుముందే 7వ శ్లోకమున భగవాను డీవిషయమునే స్పష్టీకరించియున్నారు. దానినే యిపుడు మఱల సంజయుడు పక్కాణించుచున్నాడు. భగవానుని అనంతచిన్మయస్వరూపమున ఈ జగత్తంతయు (అవయవరూపమున) ఏదియో ఒకమూల (కల్పితముగ) స్థితినొందియున్నది.

'ప్రవిభక్తమ్' – పరమాత్మ అవిభక్తుడు. జగత్తు ప్రవిభక్తము (భిన్నబిన్న రూపములు గలదై అనేక నామరూపములుగ విభజింపబడినది).

అ॥ ఆ యద్భుతరూపమును దర్శించి అర్జునుడు ఆశ్చర్యచకితుడై భగవాను నివ్విధముగ స్తుతింపదొడగెనని సంజయుడు చెప్పుచున్నాడు –

14. తతః స విస్మయావిష్టో హృష్టరోమా ధనంజయః
ప్రణమ్య శిరసా దేవం కృతాఞ్జలిరభాషత.

టీక:– తతః = తరువాత, సః ధనంజయః = ఆ యర్జునుడు, విస్మయావిష్టః = ఆశ్చర్యముతో గూడినవాడును, హృష్టరోమా = గగుర్పాటుగలవాడును (అయి), దేవమ్ = విశ్వరూపమును ధరించిన ఆ భగవానుని, శిరసా = శిరస్సుచేత, ప్రణమ్య = నమస్కరించి, కృతాఞ్జలిః = చేతులుజోడించుకొని, అభాషత = (ఈ ప్రకారముగ) పలికెను.

తా:– అటుపిమ్మట ఆ యర్జునుడు ఆశ్చర్యముతో గూడినవాడును, గగుర్పాటు కలవాడును అయి విశ్వరూపమును ధరించిన భగవానునకు శిరస్సుచే నమస్కరించి చేతులు జోడించుకొని (ఈ ప్రకారముగ) పలికెను.

వ్యాఖ్య:– శిరస్సువంచి నమస్కరించుట, చేతులు జోడించుట మున్నగు క్రియలు వినయమును, భక్త్యతిశయమును సూచించును.

అర్జున ఉవాచ –

15. పశ్యామి దేవాంస్తవ దేవ దేహే
సర్వాంస్తథా భూతవిశేషసఙ్ఘాన్
బ్రహ్మాణమీశం కమలాసనస్థ
మృషీంశ్చ సర్వానురగాంశ్చ దివ్యాన్.

అర్జున ఉవాచ = అర్జునుడుచెప్పెను.

టీక:– దేవ = దేవా!, తవదేహే = నీశరీరమందు, సర్వాన్ దేవాన్ = సమస్తదేవతలను, తథా = ఆలాగుననే, భూతవిశేషసఙ్ఘాన్ = స్థావరజంగములగుప్రాణికోట్లసమూహములను, కమలాసనస్థమ్ = (నీయొక్క) నాభికమలమునవెలయు, ఈశంబ్రహ్మాణమ్ = సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మదేవుని, సర్వాన్ ఋషీన్ చ = సమస్తఋషులను, దివ్యానురగాన్చ = దివ్యములగు (దేవలోకసంబంధములగు) సర్పములను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను. ('కమలాసనస్థమ్ బ్రహ్మాణమ్ = కమలాసనుడగు బ్రహ్మదేవుని (మఱియు) ఈశమ్ = శివుని' – అనియు చెప్పవచ్చును.)

తా:– అర్జునుడు చెప్పెను – దేవా! మీశరీరమందు సమస్తదేవతలను, అట్లే చరాచరప్రాణికోట్ల సమూహములను, కమలాసనుడైన సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మదేవుని, సమస్తఋషులను, దివ్యములగు సర్పములను చూచుచున్నాను.

16. అనేక బాహూదరవక్త్రనేత్రం.
పశ్యామి త్వాం సర్వతోఽనన్తరూపమ్
నాన్తం న మధ్యం న పునస్తవాదిం
పశ్యామి విశ్వేశ్వర విశ్వరూప.

టీక:– విశ్వేశ్వర = ప్రపంచమునకు అధిపతియైనవాడా!, విశ్వరూప = జగద్రూపుడా!, అనేక బాహూదరవక్త్రనేత్రమ్ = అనేకహస్తములు, ఉదరములు, ముఖములు, నేత్రములుగలవానినిగను, అనన్తరూపమ్ = అంతములేని రూపముగలవానినిగను (లేక అనేకరూపములు గలవానినిగను) త్వామ్ = నిన్ను. సర్వతః = అంతటను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను, పునః =మఱియు, తవ = నీయొక్క, ఆదిమ్ = మొదలును, నపశ్యామి = చూడలేకున్నాను, మధ్యమ్ = మధ్యమును, న (పశ్యామి) = చూడలేకున్నాను, అన్తమ్ తుదను, న (పశ్యామి) = చూడజాలకున్నాను.

తా:– ప్రపంచాధిపతీ! జగద్రూపా! మిమ్ము సర్వత్ర అనేక హస్తములు, ఉదరములు, ముఖములు, నేత్రములు గలవానినిగను, అనంతరూపులుగను నేను చూచుచున్నాను. మఱియు మీయొక్క మొదలుగాని, మధ్యముగాని, తుదనుగాని నేను గాంచజాలకున్నాను.

17. కిరీటినం గదినం చక్రిణం చ
తేజోరాశిం సర్వతో దీప్తిమన్తమ్
పశ్యామి త్వాం దుర్నిరీక్ష్యం★ సమన్తా
ద్దీప్తానలార్కద్యుతి మప్రమేయమ్.

టీక:– త్వామ్ = నిన్ను, సమన్తాత్ = అంతటను, కిరీటినమ్ = కిరీటముగలవానినిగను, గదినమ్

★ దుర్నిరీక్షం – పాఠాన్తరము

= గదను ధరించినవానినిగను, చక్రిణమ్ చ = చక్రమునుబూనినవానినిగను, తేజోరాశిమ్ = కాంతిపుంజముగను, సర్వతః = అంతటను, దీప్తిమన్తమ్ = ప్రకాశించువానినిగను, దీప్తానలార్కద్యుతిమ్ = జ్వలించు అగ్నివంటి, సూర్యునివంటి కాంతిగలవానినిగను, అప్రమేయమ్ = అపరిచ్ఛిన్నునిగను (పరిమితిలేనివానినిగను), పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

తా:– మిమ్ము ఎల్లెడలను కిరీటముగలవారినిగను, గదను ధరించినవారినిగను, చక్రమును బూనినవారినిగను, కాంతిపుంజముగను, అంతటను ప్రకాశించువారినిగను, జ్వలించు అగ్ని, సూర్యులవంటి కాంతిగలవారినిగను, అపరిచ్ఛిన్నులుగను (పరిమితిలేని వారినిగను) చూచుచున్నాను.

18. త్వమక్షరం పరమం వేదితవ్యం
త్వమస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్
త్వమవ్యయశ్శాశ్వతధర్మగోప్తా
సనాతనస్త్వం పురుషో మతో మే.

టీక:– త్వమ్ = నీవు, వేదితవ్యమ్ = తెలియందగిన, పరమంఅక్షరమ్ = సర్వోత్తమమైన అక్షర (నాశరహిత) పరబ్రహ్మావు, త్వమ్ = నీవు, అస్య విశ్వస్య = ఈ జగత్తునకు, పరంనిధానమ్ = గొప్ప ఆధారమవు (ఆశ్రయుడవు), త్వమ్ = నీవు, అవ్యయః = నాశరహితుడవు, శాశ్వతధర్మగోప్తా = శాశ్వతములగు ధర్మములను కాపాడువాడవు, త్వమ్ = నీవు, సనాతనః పురుషః = పురాణపురుషుడవు, (ఇతి = అని) మే మతః = నా యభిప్రాయము.

తా:– మీరు తెలియదగిన సర్వోత్తమ అక్షరపరబ్రహ్మస్వరూపులు. మీరీ జగత్తునకంతటికి గొప్ప ఆధారభూతులు. మీరు నాశరహితులు. శాశ్వతములగు ధర్మములను కాపాడువారు. మీరు పురాణపురుషులు – అని నా యభిప్రాయము.

వ్యాఖ్య:– 'శాశ్వతధర్మగోప్తా' అనుపదము బాగుగ గమనింపదగియున్నది. ధర్మము శాశ్వతమైనది, అది ఏకాలమందును నశింపదు. దేశకాలపరిస్థితులచే లోకమున దాని ప్రచారమెపుడైన తగ్గిన తగ్గవచ్చునుగాని ధర్మమేనాడును నశింపదు. అది తగ్గినపుడు సాక్షాత్ భగవానుడుగాని, మహనీయులుగాని యవతరించి దానిని సముద్ధరించుదురు. 'ధర్మగోప్తా' యనుటచే భగవానుడు ధర్మమును లెస్సగ సంరక్షించువాడని స్పష్టమగుచున్నది. కాబట్టి భగవానునకు అంతటిప్రీతికరమైన వస్తువును అనగా ధర్మమును జనులవలంబించినచో వారు భగవత్కృపకు తప్పక పాత్రులు కాగలరనుట నిర్వివాదాంశము.

19. అనాది మధ్యాన్తమనన్తవీర్య
మనన్తబాహుం శశిసూర్యనేత్రమ్
పశ్యామి త్వాం దీప్తహుతాశవక్త్రం
స్వతేజసా విశ్వమిదం తపన్తమ్.

టీక:– అనాదిమధ్యాన్తమ్ = మొదలు, మధ్య, తుద లేనివానినిగను, అనన్తవీర్యమ్ = అపరిమిత సామర్థ్యముగలవానినిగను, అనన్తబాహుమ్ = అనేకహస్తములుగలవానినిగను, శశిసూర్యనేత్రమ్ = చంద్రుడు సూర్యుడు కన్నులుగ గలవానినిగను, దీప్తహుతాశవక్త్రమ్ = ప్రజ్వలించు అగ్నిహోత్రునివంటి ముఖముగలవానినిగను, స్వతేజసా = స్వకీయతేజస్సు (కాంతి)చే, ఇదం విశ్వమ్ = ఈ సమస్త ప్రపంచమును, తపన్తమ్ = తపింపజేయుచున్నవానినిగను, త్వామ్ = నిన్ను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

తా:– ఆదిమధ్యాన్తరహితునిగను, అపరిమితసామర్థ్యముగలవానినిగను, అనేకహస్తములువానినిగను, చంద్రసూర్యులు నేత్రములుగ గలవానినిగను, ప్రజ్వలించు అగ్నిహోత్రునివంటి ముఖముగలవానినిగను, స్వకీయతేజస్సుచే ఈ ప్రపంచమునంతను తపింపజేయుచున్నవానినిగను నిన్ను చూచుచున్నాను.

20. ద్యావాపృథివ్యోరిదమన్తరం హి
వ్యాప్తం త్వయైకేన దిశశ్చ సర్వాః
దృష్ట్వాద్భుతం రూపముగ్రం తవేదం
లోకత్రయం ప్రవ్యథితం మహాత్మన్.

టీక:– మహాత్మన్ = ఓమహాత్మా!, ద్యావాపృథివ్యోః = భూమ్యాకాశములయొక్క, ఇదం అన్తరమ్ = ఈ మధ్యప్రదేశము (అంతరిక్షము) అంతయు, సర్వాః దిశః చ = దిక్కులన్నియును, త్వయా ఏకేన = నీయొక్కనిచేతనే, వ్యాప్తం హి = వ్యాపింపబడియున్నదిగదా!, ఉగ్రమ్ = భయంకరమైనదియు, అద్భుతమ్ = ఆశ్చర్యకరమైనదియు (అగు), తవ =నీయొక్క, ఇదం రూపమ్ = ఈ (విశ్వ) రూపమును, దృష్ట్వా =చూచి, లోకత్రయమ్ = ముల్లోకములును, ప్రవ్యథితమ్ = మిగుల భీతిని బొందియున్నవి.

తా:– ఓ మహాత్మా! భూమ్యాకాశములయొక్క ఈ మధ్యప్రదేశమంతయును, దిక్కులన్నియును, నీయొక్కనిచేతనే వ్యాపింపబడియున్నదిగదా! మఱియు భయంకరమైనదియు, ఆశ్చర్యకరమైనదియు నగు నీయీ రూపమునుజూచి ముల్లోకములున్ను మిగుల భీతినిబొందియున్నవి.

21. అమీ హి త్వాం సురసఙ్ఘా విశన్తి
కేచిద్భీతాః ప్రాఞ్జలయో గృణన్తి
స్వస్తీత్యుక్త్వా మహర్షి సిద్ధసఙ్ఘాః
స్తువన్తి త్వాం స్తుతిభిః పుష్కలాభిః.

టీక:– అమీ = ఈ, సురసఙ్ఘాః = దేవతాసమూహములు, త్వామ్ = నిన్ను, (నీ విశ్వరూపమున), విశన్తిహి = ప్రవేశించుచున్నవిగదా, కేచిత్ = (మఱి) కొందఱు, భీతాః = భయపడినవారై, ప్రాఞ్జలయః = చేతులుజోడించినవారలగుచు, గృణన్తి = స్తుతించుచున్నారు, మహర్షి సిద్ధసఙ్ఘాః = మహర్షులయొక్కయు, సిద్ధులయొక్కయు సమూహములు, స్వస్తి ఇతి ఉక్త్వా = (లోకమునకు) క్షేమమగుగాక! యని పలికి, పుష్కలాభిః స్తుతిభిః = సంపూర్ణములగు స్తోత్రములచేత, త్వామ్ = నిన్ను, స్తువన్తి = పొగడుచున్నారు.

తా:– ఈ దేవతాసమూహములు నీయందు ప్రవేశించుచున్నవి. (మఱి) కొందఱు భూతిల్లి చేతులుజోడించుకొని (నిన్ను) స్తుతించుచున్నారు. మహర్షులయొక్కయు, సిద్ధులయొక్కయు సమూహములు (లోకమునకు) క్షేమమగుగాక! యని పలికి సంపూర్ణములగు స్తోత్రములచేత నిన్ను పొగడుచున్నారు.

వ్యాఖ్య:– 'స్వస్తీత్యుక్త్వా మహర్షిసిద్ధసఙ్ఘాః' - మహనీయులెపుడును లోకముయొక్క క్షేమమునే కోరుచుందురు. 'స్వస్తిప్రజాభ్యః' అనియే వారి వచనము.

'స్తువన్తి' - మహర్షులే భగవానుని స్తోత్రముచేయుచుండ ఇక సామాన్యుల విషయము చెప్పనేల! వారున్ను తప్పక భక్తినాశ్రయించి సర్వేశ్వరుని స్తుతించుట ధర్మము.

**22. రుద్రాదిత్యా వసవో యే చ సాధ్యా
విశ్వేఽశ్వినౌ మరుతశ్చోష్మపాశ్చ
గన్ధర్వయక్షాసురసిద్ధసఙ్ఘా
వీక్షన్తే త్వాం విస్మితాశ్చైవ సర్వే.**

టీక:– రుద్రాదిత్యాః = రుద్రులును, సూర్యులును, వసవః = వసువులును, యే చ సాధ్యాః = సాధ్యులెవరో వారును, విశ్వే = విశ్వేదేవతలును, అశ్వినౌ = అశ్వినీదేవతలును, *గంధర్వయక్షాసుర సిద్ధసఙ్ఘాః* = గంధర్వులయొక్కయు, యక్షులయొక్కయు, అసురులయొక్కయు, సిద్ధులయొక్కయు సంఘములును, సర్వే చ ఏవ = వీరందఱున్ను, విస్మితాః = ఆశ్చర్యమును బొందినవారలై, త్వామ్ = నిన్ను, వీక్షన్తే = చూచుచున్నారు.

తా:– రుద్రులును, సూర్యులును, వసువులును, సాధ్యులును, విశ్వేదేవతలును, అశ్వినీదేవతలును, గంధర్వులయొక్కయు, యక్షులయొక్కయు, అసురులయొక్కయు సిద్ధులయొక్కయు సంఘములును, వారందఱున్ను ఆశ్చర్యచకితులై నిన్ను చూచుచున్నారు.

**23. రూపం మహత్తే బహువక్త్రనేత్రం
మహాబాహో బహుబాహూరుపాదమ్
బహూదరం బహుదంష్ట్రాకరాలం
దృష్ట్వా లోకాః ప్రవ్యథితా స్తథాఽహమ్.**

టీక:– మహాబాహో = గొప్పభుజములుగల ఓ కృష్ణా!, బహువక్త్రనేత్రమ్ = అనేకముఖములు నేత్రములు గలిగినట్టియు, బహుబాహూరుపాదమ్ = అనేకములగు హస్తములు, తొడలు, పాదములు గలిగినట్టియు, బహూదరమ్ = పెక్కుకడుపులుగలిగినట్టియు, బహుదంష్ట్రాకరాలమ్ = అనేకములైన కోరలచే భయంకరమైనట్టియు, తే = నీయొక్క, మహత్‌రూపమ్ = గొప్పదియైనరూపమును, దృష్ట్వా = చూచి, లోకాః = జనులు, ప్రవ్యథితాః = మిగులభయపడుచున్నారు, తథా = అట్లే, అహమ్ (చ) = నేనున్ను (ప్రవ్యథితః = భయపడుచున్నాను).

తా:– గొప్పభుజములుగల ఓ కృష్ణా! అనేక ముఖములు, నేత్రములు గలిగినట్టియు, అనేకములగు హస్తములు, తొడలు, పాదములు, గలిగినట్టియు, పెక్కుఉదరములు గల్గియున్నట్టియు, అనేకములైన కోఱలచే భయంకరమైనట్టియు, నీయొక్క గొప్ప రూపమునుజూచి జనులందఱును మిగుల భయపడుచున్నారు. నేనున్ను అట్లే భయపడుచున్నాను.

24. నభఃస్పృశం దీప్తమనేకవర్ణం
వ్యాత్తాననం దీప్తవిశాలనేత్రమ్
దృష్ట్వా హి త్వాం ప్రవ్యథితాన్తరాత్మా
ధృతిం న విన్దామి శమం చ విష్ణో.

టీక:– విష్ణో = ఓ విష్ణుమూర్తీ!, నభఃస్పృశమ్ = ఆకాశమునుతాకుచున్నవాడవును, దీప్తమ్ = ప్రకాశించుచున్నవాడవును, అనేకవర్ణమ్ = పెక్కురంగులుగలవాడవును, వ్యాత్తాననమ్ = తెరవబడిన నోరులుగలవాడవును, దీప్తవిశాలనేత్రమ్ = జ్వలించుచున్న విశాలములైన నేత్రములుకలవాడవునగు, త్వామ్ = నిన్ను, దృష్ట్వా = చూచి, ప్రవ్యథితాన్తరాత్మా = మిక్కిలిభయపడిన మనస్సుగలవాడనై, (అహం = నేను) ధృతిమ్ = ధైర్యమును, శమంచ = శాంతిని, న విన్దామి హి = పొందకున్నానుగదా!.

తా:– ఓ విష్ణుమూర్తీ! ఆకాశమును తాకుచున్నవారును, ప్రకాశించుచున్నవారును, పెక్కురంగులుగలవారును, తెఱవబడిన నోరులుగలవారును, జ్వలించుచున్న విశాలములైన నేత్రములుగలవారుననగు మిమ్ముజూచి మిగుల భీతిల్లిన మనస్సుగలవాడనై ధైర్యమును, శాన్తిని నేను పొందజాలకున్నాను.

25. దంష్ట్రాకరాలాని చ తే ముఖాని
దృష్ట్వైవ కాలానల సన్నిభాని
దిశో న జానే న లభే చ శర్మ
ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస.

టీక:– *దంష్ట్రాకరాలాని* = కోరలనే భయంకరములైనవియు, *కాలానల సన్నిభాని చ* = మఱియు ప్రళయాగ్నిని బోలినవియునగు, తే = నీయొక్క, ముఖాని = ముఖములను, దృష్ట్వా = చూచి, దిశః = దిక్కులను, నజానే = తెలియకయున్నాను (దిగ్భ్రమజెందియున్నాను), శర్మచ = సుఖమునుగూడ, న ఏవ లభే = పొందకయేయున్నాను, దేవేశ = ఓ దేవదేవా!, జగన్నివాస = జగదాశ్రయా!, ప్రసీద = ప్రసన్నుడవగుము.

తా:– కోరలచే భయంకరములైనవియు, ప్రళయాగ్నినిబోలినవియునగు మీముఖములను జూచి, నేను దిగ్భ్రమజెందియున్నాను. సుఖమునుగూడ పొందకయేయున్నాను. కావున ఓ దేవదేవా! జగదాశ్రయా! ప్రసన్నులుకండు (నన్నను గ్రహింపుడు).

26. అమీచ త్వాం ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రాః
సర్వే సహైవావనిపాలసఙ్ఘైః
భీష్మో ద్రోణస్సూతపుత్ర స్తథాఽసౌ
సహాస్మదీయైరపి యోధముఖ్యైః.

27. వక్త్రాణి తే త్వరమాణా విశన్తి
దంష్ట్రాకరాలాని భయానకాని
కేచిద్విలగ్నా దశనాన్తరేషు
సందృశ్యన్తే చూర్ణితైరుత్తమాఙ్గైః.

టీక:– అమీ = ఈ, ధృతరాష్ట్రస్యపుత్రాః = దృతరాష్ట్రునికొడుకులు, సర్వే = అందఱును, భీష్మః = భీష్మాచార్యుడున్ను, ద్రోణః = ద్రోణాచార్యుడున్ను, అసౌసూతపుత్రః = ఈసూతునికొడుకైన కర్ణుడును, అవనిపాలసఙ్ఘైః సహ ఏవ = (ఇతర) రాజుల సమూహములతో గూడ, తథా = అప్రకారమే, అస్మదీయైః = మావారలగు, యోధముఖ్యైః అపి సహ =సైనికప్రముఖులతోగూడ, త్వామ్ = నిన్నుగూర్చి, త్వరమాణాః = త్వరపడుచున్నవారై (త్వరితముగ నిన్ను జేరుచు), దంష్ట్రాకరాలాని = కోరలచే భీషణముగనొప్పునవియు, భయానకాని = భయంకరములైనవియుయగు, తే = నీయొక్క, వక్త్రాణి = ముఖములను (నోళ్ళయందు), విశన్తి = ప్రవేశించుచున్నారు, కేచిత్ = (వారిలో) కొందఱు, దశనాన్తరేషు = పండ్లసందులయందు, విలగ్నాః = చిక్కుకొనినవారై, చూర్ణితైః = పొడిచేయబడిన, ఉత్తమాఙ్గైః = శిరస్సులతోడ. సందృశ్యన్తే = కనబడుచున్నారు.

తా:– ఈ ధృతరాష్ట్రుని కొమారులందఱును, భీష్ముడును, ద్రోణుడును, కర్ణుడును, వారిసేనయందలి సమస్తరాజసమూహములును, అట్లే **మనసేనయందలి** సైనికప్రముఖులును, నిన్ను త్వరితముగ జేరుచున్నవారై కోరలచే భయంకరములుగ నున్నట్టి మీనోళ్ళయందు ప్రవేశించుచున్నారు. (వారిలో) కొందఱు మీపండ్లసందులయందు చిక్కుకొనినవారై చూర్ణమొనర్పబడిన శిరస్సులతో కనుపించుచున్నారు.

వ్యాఖ్య:– పరమాత్మయందు భూత భవిష్యద్వర్తమానకాలభేదము లేదు. కాలాతీతుడగు భగవానునియందు కాలమునకు సంబంధించిన విభేదములుగాని, విభజనలుగాని ఉండనేరవు. కనుకనే భవిష్యత్తునందు జరుపబోవునదియంతయును వర్తమానమందే విశ్వరూపమున అర్జునునకు గోచరించుటకు కారణమైనది. భీష్మద్రోణకర్ణాది కౌరవపక్షవీరులు, మరియు పాండవపక్షమువారు భవిష్యత్కాలమున మృతినొంది కాలగర్భమున ప్రవేశించుటను అర్జునుడు విశ్వరూపమున స్పష్టముగ గాంచగల్గెను. దీనిభావమేమి? భూతభవిష్యద్వర్తమానములన్నియు పరమాత్మయందు ఒకటే. గడచిన అనేకయుగములకాలము. రాబోవు అనేకయుగములకాలము పరమాత్మయందు వర్తమానకాలమేయగును. అతడు కాలాతీతుడు. కాలకాలుడు. కాలము వారియందు కల్పింపబడినది.

ఈశ్లోకమందు వ్యక్తమొనర్పబడిన భావములను బాగుగవిచారించిచూచినచో గొప్పవైరాగ్యము

జీవునియం దుదయింపగలదు. ఏలయనిన, ప్రత్యక్షముగ కానుపించు భీష్మద్రోణాదులు తక్కిన వీరులు ఆ క్షణముననే భయంకరమగు కాలముయొక్క కరాళవదనమందు త్వరితముగ ప్రవేశించుచున్నట్లు అర్జును డెట్లు గాంచగల్గెనో ఆ ప్రకారమే ఇపుడు ప్రత్యక్షముగా గానుపించు ఈ బంధుమిత్రదారాసుతాదులు, ధనధాన్యాదులు, భవనములు, క్షేత్రారామములు, సంపదలు అన్నియు కాలగర్భమున విలీనమైపోవునవే యనియు, నశ్వరములనియు, జీవుడు భావించుకొనవలెను. ఈ సత్యమును చక్కగ భావించుకొనినచో దృశ్యపదార్థములం దంతట వైరాగ్యభావ ముప్పతిల్లగలదు.

భవిష్యత్తును వర్తమానమున జూడగల్గుటయే జ్ఞానదృష్టి. రాబోవు మృత్యువును ఇప్పుడు భావించగల్గుటయే జీవుని విజ్ఞతయైయున్నది. అట్టి భవిష్యద్భావనచే, మృత్యుచింతనచే జీవుడు వైరాగ్యోపేతుడై జీవితమును జాగ్రత్తగ నడుపు కొనగలడు. అత్తఱి భోగాదులం దాతనికి విరక్తియు, భగవంతునియందు భక్తియు ఉదయించును. మరణము సంభవింపకమునుపే లక్ష్యప్రాప్తినొందవలెనను దృఢనిశ్చయము కలుగజేసికొని అందులకై తీవ్రతరముగ ప్రయత్నించును.

కాబట్టి విశ్వరూపమున అర్జునుడు చూడగల్గిన భవిష్యత్కాలచిత్రమును ప్రతిముముక్షువు తన హృదయవీథియందు చిత్రించుకొని, వైరాగ్యయుక్తుడై లక్ష్యమగు పరమాత్మ ప్రాప్తికై అనవరతము యత్నము గావించుచుండవలెను.

28. యథా నదీనాం బహవోఽమ్బువేగా
స్సముద్రమేవాభిముఖా ద్రవన్తి
తథా తవామీ నరలోకవీరా
విశన్తి వక్త్రాణ్యభివిజ్వలన్తి.

టీక:– యథా = ఏ ప్రకారముగ, నదీనామ్ = నదులయొక్క, బహవః = అనేకములైన, అమ్బువేగాః = జలప్రవాహములు, సముద్రమ్ ఏవ = సముద్రమునుగూర్చియే, అభిముఖాః = అభిముఖములై, ద్రవన్తి= ప్రవహించుచున్నవో (ప్రవేశించుచున్నవో), తథా = ఆ ప్రకారముగనే, అమీ = ఈ, నరలోకవీరాః = మనుష్యలోకమందలి వీరులు (రాజులు), అభివిజ్వలన్తి = లెస్సగ జ్వలించుచున్న, తవ = నీయొక్క, వక్త్రాణి = నోళ్ళయందు, విశన్తి = ప్రవేశించుచున్నారు.

తా:– ఏ ప్రకారము అనేక నదీప్రవాహములు సముద్రాభిముఖములై ప్రవహించుచు అందుప్రవేశించుచున్నవో, ఆప్రకారమే ఈ మనుష్యలోకమందలి వీరులు (రాజులు) లెస్సగ జ్వలించుచున్న మీనోళ్ళయందు ప్రవేశించుచున్నారు.

29. యథా ప్రదీప్తం జ్వలనం పతఙ్గా
విశన్తి నాశాయ సమృద్ధవేగాః
తథైవ నాశాయ విశన్తి లోకా
స్తవాపి వక్త్రాణి సమృద్ధవేగాః.

టీక:– యథా = ఏ ప్రకారముగ, **పతఙ్గాః** = మిడుతలు, నాశాయ = వినాశముకొఱకు, సమృద్ధవేగాః = మిక్కిలి వేగముకలవై, ప్రదీప్తమ్ = బాగుగమండుచున్న, జ్వలనమ్ = అగ్నిని, విశన్తి = ప్రవేశించుచున్నవో, తథా ఏవ = ఆ ప్రకారముగనే, లోకాః అపి = జనులుకూడ, సమృద్ధవేగాః = మిక్కలి వేగముతో గూడినవారై, నాశాయ = నాశముకొఱకు, తవ = నీయొక్క, వక్త్రాణి = నోళ్ళను (నోళ్ళయందు), విశన్తి = ప్రవేశించుచున్నారు.

తా:– ఏ ప్రకారము మిడుతలు వినాశముకొఱకు మిక్కిలివేగముతో గూడినవై బాగుగ మండుచున్న అగ్నియందు ప్రవేశించుచున్నవో ఆప్రకారమే జనులున్ను మిగులవేగముతో గూడినవారై నాశముకొఱకు మీనోళ్ళయందు ప్రవేశించుచున్నారు.

30. లేలిహ్యసే గ్రసమానస్సమన్తా
ల్లోకాన్ సమగ్రాన్ వదనైర్జ్వలద్భిః
తేజోభిరాపూర్య జగత్సమగ్రం
భాసస్తవోగ్రాః ప్రతపన్తి విష్ణో.

టీక:– విష్ణో = ఓవిష్ణుమూర్తీ, జ్వలద్భిః = మండుచున్న, వదనైః = ముఖములచే (నోళ్ళచే), సమగ్రాన్ లోకాన్ = సమస్తజనులను, సమన్తాత్ = అంతటను (నలువైపుల), గ్రసమానః = మ్రింగుచున్నవాడవై, లేలిహ్యసే = ఆస్వాదించుచున్నావు, తవ = నీయొక్క, ఉగ్రాః = భయంకరములైన, భాసః = కాంతులు, తేజోభిః = తమతేజస్సులచేత, సమగ్రమ్ = సమస్తమైన, జగత్ = జగత్తును, ఆపూర్య = వ్యాపించి, ప్రతపన్తి = మిగుల తపింపజేయుచున్నవి.

తా:– ఓ విష్ణుమూర్తీ! మండుచున్న నీయొక్క నోళ్ళచే జనులందఱిని అంతటను మ్రింగుచున్నవాడవై ఆస్వాదించుచున్నావు. నీయొక్క భయంకరములైన కాంతులు తమ తేజస్సులచేత జగత్తునంతను వ్యాపించి మిగుల తపింపజేయుచున్నవి.

31. ఆఖ్యాహి మే కో భవానుగ్రరూపో
నమోఽస్తు తే దేవవర ప్రసీద
విజ్ఞాతుమిచ్ఛామి భవన్తమాద్యం
న హి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్.

టీక:– దేవవర = దేవశ్రేష్ఠా, ఉగ్రరూపః = భయంకరాకారముగల, భవాన్ = నీవు, కః = ఎవడవో, మే = నాకు, ఆఖ్యాహి = చెప్పుము, హి = ఏలయనగా, తవప్రవృత్తిమ్ = నీప్రవృత్తిని, న ప్రజానామి = ఎఱుంగకున్నానుగనుక, ఆద్యం = ఆదిపురుషుడవగు, భవన్తమ్ = నిన్ను, విజ్ఞాతుమ్ = తెలిసికొనుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను, తే = నీకు, నమః = నమస్కారము, అస్తు = అగుగాక!, ప్రసీద = అనుగ్రహింపుము (ప్రసన్నుడవగుము).

తా:– దేవోత్తమా! భయంకరాకారముగల నీవెవరో నాకు చెప్పుము. ఏల యనగా - నీప్రవృత్తిని ఎఱుంగకున్నాను. కనుక ఆదిపురుషుడవగు నిన్ను గూర్చి తెలిసికొనగోరుచున్నాను. నీకు నమస్కారము. నన్ననుగ్రహింపుము.

వ్యాఖ్య:– భగవంతుని గుఱించి తెలిసికొనదలంచువాడు అర్జుననివలె వినయాన్వితుడై, భక్తిభావసమన్వితుడై యుండవలెను.

అర్జునుని ప్రశ్నలకు భగవానుడు సమాధానమొసంగుచున్నాడు -

శ్రీ భగవానువాచ –

32. కాలో ఽస్మి లోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధో
లోకాన్ సమాహర్తుమిహ ప్రవృత్తః
ఋతేఽపి త్వా★ న భవిష్యన్తి సర్వే
యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీకేషు యోధాః.

శ్రీ భగవానువాచ = శ్రీభగవంతుడు పలికెను -

టీక:– (అహమ్ = నేను), లోకక్షయకృత్ = లోకసంహారకుడనై, ప్రవృద్ధః = విజృభించిన, కాలః = కాలుడను, అస్మి = అయియున్నాను, లోకాన్ = ప్రాణులను, సమాహర్తుమ్ = సంహరించుటకు, ఇహ = ఈ ప్రపంచమున, ప్రవృత్తః = ప్రవర్తించినవాడను, ప్రత్యనీకేషు = ప్రతిపక్షసైన్యములందు (శత్రుసేనలందు), యే యోధాః = ఏ వీరులు, అవస్థితాః = ఉన్నారో, (తే) సర్వే = వారంఱున్ను, త్వా ఋతేఽపి = నీవు లేకపోయినను (నీవు యుద్ధము చేయకపోయినను), న భవిష్యన్తి = జీవించియుండరు (మృతినొందక తప్పరు).

తా:– శ్రీ భగవంతుడు చెప్పెను - (నేను) లోకసంహారకుడనై విజృభించినకాలుడను అయియున్నాను. ప్రాణులను సంహరించు నిమిత్త మీ ప్రపంచమున ప్రవర్తించుచున్నాను. ప్రతిపక్షసైన్యములందుగల వీరులు నీవు లేకపోయినను (యుద్ధము చేయకున్నను) జీవించియుండరు (మృతినొందక తప్పరు).

33. తస్మాత్త్వముత్తిష్ఠ యశో లభస్వ
జిత్వా శత్రూన్ భుఙ్క్ష్వ రాజ్యం సమృద్ధమ్
మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ
నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్.

టీక:– తస్మాత్ = కాబట్టి, త్వమ్ = నీవు, ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము, శత్రూన్ = శత్రువులను, జిత్వా = జయించి, యశః = కీర్తిని, లభస్వ = పొందుము, సమృద్ధమ్ = పరిపూర్ణమగు (నిష్కంటకమైన), రాజ్యం =

★ త్వాం = పాఠాన్తరము

రాజ్యమును, భుఙ్క్ష్వ = అనుభవింపుము, ఏతే = వీరు, మయా ఏవ = నాచేతనే, పూర్వం ఏవ = ఇదివఱకే, నిహతాః = చంపబడిరి. సవ్యసాచిన్ = ఓ అర్జునా!, నిమిత్తమాత్రమ్ భవ = (నీవు) నిమిత్తమాత్రముగ నుండుము.

తా:– కాబట్టి నీవులెమ్ము. శత్రువులను జయించి కీర్తిని బడయుము. పరిపూర్ణమగు (నిష్కంటకమైన) రాజ్యము ననుభవింపుము. వీరందఱును ఇదివఱకే నాచేతనే చంపబడిరి. కావున ఓ అర్జునా! నీవు నిమిత్తమాత్రముగ నుండుము.

వ్యాఖ్య:– 'నిమిత్తమాత్రం భవ' - ప్రపంచములోని సమస్తకార్యములున్ను భగవంతునిచేతనే చేయబడుచున్నవి. జీవులు నిమిత్తమాత్రులే యగుదురు. కాని అజ్ఞానులగు జనులు 'నేను చేసినాను' అను కర్తృత్వమును గలిగియుండుచు తత్ఫలితముగ బద్ధులై దుఃఖమునొందుచున్నారు. 'ఓ అర్జునా! నీ శత్రువు లిదివఱకే నాచే హతులైరి. నీవిపుడు నిమిత్తమాత్రముగ యుద్ధముచేసి విజయమునొందుము,' అని భగవాను డర్జుననకు బోధించిరి. దీనినిబట్టి ఈ జగత్తునందలి సమస్తము భగవంతునిచే చేయబడుచున్నదనియు, జీవులు భ్రాంతిలోపడి, అహంభావముగలిగి వ్యర్థముగ తమపై కర్తృత్వమును పెట్టుకొనుచున్నారనియు స్పష్టమగుచున్నది. కావున విజ్ఞుడగువాడు అట్టి కర్తృత్వమును విడనాడి అంతయు భగవానుడే చేయుచున్నాడని భావించి తాను లోకవ్యవహారమున నిమిత్తమాత్రుడై యుండవలెను. దానిచే నిరహంభావము, తత్ఫలితముగ నిర్మలభావము, భగవదనుగ్రహము అతనికి లభించగలవు.

'సవ్యసాచిన్' - అర్జునుడు ఎడమచేతితో గూడ బాణములను ప్రయోగింపగల సామర్థ్యము గలవాడని యర్థము.

34. ద్రోణం చ భీష్మం చ జయద్రథం చ
కర్ణం తథాఽన్యానపి యోధవీరాన్
మయా హతాంస్త్వం జహి మా వ్యథిష్ఠా
యుధ్యస్వ జేతాసి రణే సపత్నాన్.

టీక:– మయా= నాచేత, హతాన్ = (ఇదివఱకే) చంపబడిన, ద్రోణం చ = ద్రోణాచార్యుని, భీష్మం చ = భీష్మాచార్యుని, జయద్రథం చ = జయద్రథుని, కర్ణమ్ = కర్ణుని, తథా = అట్లే, అన్యాన్ యోధవీరాన్ అపి = ఇతర యుద్ధవీరులనుగూడ, త్వమ్ = నీవు, జహి =చంపుము, మావ్యథిష్ఠాః = భయపడకుము, యుధ్యస్వ = యుద్ధముచేయుము, రణే = యుద్ధమందు, సపత్నాన్ = శత్రువులను, జేతాసి = గెలువగలవు.

తా:– నాచేత (ఇదివఱకే) చంపబడిన ద్రోణాచార్యుని, భీష్మాచార్యుని, జయద్రథుని, కర్ణుని అట్లే ఇతర యుద్ధవీరులనుగూడ నీవు చంపుము. భయపడకుము. యుద్ధముచేయుము. శత్రువులను గెలువగలవు.

వ్యాఖ్య:– 'మావ్యథిష్ఠాః' - భయపడవలదు. ఇది సర్వులకును చక్కని ఉపదేశము. సర్వేశ్వరుని శరణుబొంది తన కర్తవ్యమును ధర్మపూర్వకముగ నాచరించువాడిక దిగులునొందనేల? భయపడనేల? కనుకనే భగవాను డర్జుననకు తనకర్తవ్యమును, తన విధ్యుక్తధర్మమును, ధైర్యముతో, నిర్భయముతో నాచరింపవలసినదిగా బోధించుచున్నాడు. 'మావ్యథిష్ఠాః' అను ఈ భగవద్వాక్యమును సర్వులున్ను తమ

నిత్యవ్యవహారములందు జ్ఞాపకముంచుకొనవలసియున్నది. జీవితరంగమున మనుజులు పెక్కుచోట్ల అనేక క్లేశములను, ప్రతిబంధములను ఎదుర్కొనవలసియుండును. అత్తఱి ఈ పైవాక్యములను స్మరించి ధైర్యమును తెచ్చుకొనవలెను. అర్జునునివలె సమస్తము భగవదర్పణముచేసి భగవానుని వినిర్మలచిత్తముతో నాశ్రయించి తనకర్తవ్య కర్మమును నెరవేర్చుచో ఇక జీవుడు వెతలొందవలసిన పనిలేదు. ఇచ్చట 'యుధ్యస్వ' (యుద్ధమును చేయుము) అను పదము వారివారి కర్తవ్యనిర్వహణమును సూచించుచున్నది. 'జేతాసి' (జయింపగలవు) అను పదము ఫలమును నిరూపించుచున్నది. అనగా - ఈ ప్రకారము సర్వేశ్వరుని ఆశ్రయించి తనకర్తవ్యము నెరవేర్చువాడు ఉత్తమఫలితమును తప్పక పొందగల్గునని, విజయమును తప్పక సాధించునని భావము. కార్యవిజయమున కిదియే ఉపాయము. ఎచట శ్రీకృష్ణుడు (భగవద్భావము) ఉండునో అచట విజయము తథ్యము.

శ్రీకృష్ణుడు గీతను బోధించుసమయమునకు భీష్ముడు, ద్రోణుడు, కర్ణుడు మున్నగువారు జీవించేయున్నారు. కాని వారు మరణించినట్లు భగవాను డర్జునున కిచట తెలిపిరి. ఇది యేమి ఆశ్చర్యము! దీనికి కారణముగలదు. ఈ విషయము నింతకుముందే 27వ శ్లోకవ్యాఖ్యయందు తెలుపబడినది. భగవానుడు కాలాతీతుడు. వారియందు భూతభవిష్యద్వర్తమానములను కాలభేదములు లేవు. కనుకనే భవిష్యద్వృత్తాంతమును (భీష్మాదులమృతిని) వర్తమానకాలమందు జూపగల్గిరి. దీనివలన మనుజుల కొక చక్కని గుణపాఠము లభించుచున్నది. అది యేదియనిన 'ఈ కానుపించు బంధుమిత్రాదులు, సిరిసంపదలు మున్నగునవియన్నియు భవిష్యత్కాలమున వినాశమొందునవే అయియున్నవి' అని స్పష్టముగ తెలియుచున్నది. ఆ భవిష్యచ్చిత్రమును విజ్ఞులిపుడే తమ హృదయమందు చిత్రించుకొని, వైరాగ్యాదుల నభ్యసించవలెను. బుద్ధదేవు డాప్రకారమే 'మరణము'ను గూర్చి దేహాదుల అశాశ్వతత్త్వమునుగూర్చి ముందుగనే బాగుగ చింతించి తద్భావనచే మహోపకారమును బొందగల్గిరి.

భగవానుని యా వాక్యములను విని అర్జును డేమియొనర్చెనో సంజయుడు చెప్పుచున్నాడు -

సంజయ ఉవాచ -

35. ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచనం కేశవస్య
కృతాఞ్జలిర్వేపమానః కిరీటీ
నమస్కృత్వా భూయ ఏవాహ కృష్ణం
సగద్గదం భీతభీతః ప్రణమ్య.

సంజయ ఉవాచ = సంజయుడు చెప్పెను -

టీక:- *కిరీటీ* = అర్జునుడు, *కేశవస్య* = శ్రీకృష్ణునియొక్క, *ఏతత్* = ఈ, *వచనమ్* = వాక్యమును, *శ్రుత్వా* = విని, *వేపమానః* = వణకుచున్నవాడై, *కృతాఞ్జలిః* = చేతులుజోడించుకొనినవాడై, *కృష్ణమ్* = శ్రీకృష్ణునిగూర్చి, *నమస్కృత్వా* = నమస్కరించి, *భీతభీతః* = మిక్కిలి భయపడినవాడగుచు, *ప్రణమ్య* = వినమ్రుడై (బాగుగవంగి), *సగద్గదమ్* = గద్గదస్వరముతో, *భూయ ఏవ* = మఱల, *ఆహ* = (ఇట్లు) పలికెను.

తా:- సంజయుడు చెప్పెను - అర్జునుడు శ్రీకృష్ణమూర్తియొక్క ఈవాక్యములను విని

వణకుచున్నవాడై చేతులుజోడించుకొని శ్రీకృష్ణునకు నమస్కరించి మిగుల భయపడినవాడగుచు వినమ్రుడై గద్గదస్వరముతో నిట్లు పలికెను.

వ్యాఖ్య:– (1) చేతులుజోడించుకొనుట (2) నమస్కరించుట (3) వినమ్రుడై (బాగుగవంగి) పలుకుట – మున్నగు క్రియలు అర్జునుని పరిపూర్ణభక్తిభావమును, నమ్రతను సూచించుచున్నవి.

అ॥ అత్తఱి అర్జునుడు భగవానుని ఏ ప్రకారముస్తుతించెనో (11 శ్లోకముల ద్వారా) తెలుపుచున్నాడు.

అర్జున ఉవాచ –

36. స్థానే హృషీకేశ తవ ప్రకీర్త్యా
జగత్ప్రహృష్యత్యనురజ్యతే చ
రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవన్తి
సర్వే నమస్యన్తి చ సిద్ధసఙ్ఘాః.

అర్జున ఉవాచ = అర్జునుడు చెప్పెను.

టీక:– *హృషీకేశ* = ఓ శ్రీకృష్ణా!, *తవ* = నీ యొక్క, *ప్రకీర్త్యా* = నామమునుచ్చరించుటచేత, మాహాత్మ్యమును లెస్సగకొనియాడుటచేత, *జగత్* = లోకము, *ప్రహృష్యతి* = మిగుల సంతోషించుచున్నది, *అనురజ్యతే చ* = మిక్కిలి ప్రీతినిగూడ బొందుచున్నది, *రక్షాంసి* = రాక్షసులు, *భీతాని* = భయపడినవారై, *దిశః* = దిక్కులనుగూర్చి, *ద్రవన్తి* = పరుగిడుచున్నారు, *సర్వేసిద్ధసఙ్ఘాః* = సిద్ధుల సమూహములన్నీ, *నమస్యన్తి చ* = నమస్కరించుచున్నవిగూడ, (*ఏతాని* = ఇవియన్నియు), *స్థానే* = (నీ మహిమకు) తగి యున్నవి.

తా:– అర్జునుడు చెప్పెను – ఓ శ్రీకృష్ణా! మీయొక్క నామము నుచ్చరించుటచేతను, మాహాత్మ్యమును లెస్సగకొనియాడుటచేతను లోకము మిగుల సంతోషించుచున్నది. మిక్కిలి ప్రీతిబొందుచున్నది. (మిమ్ము జూచి) రాక్షసులు భయపడినవారై దిగంతములకు పరుగిడుచున్నారు. సిద్ధుల సమూహములన్నియు మీకు నమస్కరించుచున్నవి. అవియన్నియు మీ మహిమకు తగియే యున్నవి.

వ్యాఖ్య:– 'తవప్రకీర్త్యా జగత్ప్రహృష్యతి' – భగవన్నామసంకీర్తనముచేతను, భగవన్మహిమల కథనముచేతను జనులు అత్యంత హర్షమును బొందుచున్నారని అర్జునుడు పలికెను. 'హృష్యతి' అని చెప్పక 'ప్రహృష్యతి' అని చెప్పుటవలన అట్టివారు అపారమగు ఆనందమును బడయుచున్నారని అర్థము. దీనినిబట్టి అతిహర్షమునకు, దుఃఖరాహిత్యమునకు భగవన్నామోచ్చారణ, భగవద్విచారణయే మార్గమని స్పష్టమగుచున్నది.

'రక్షాంసి భీతాని దిశోద్రవన్తి' – భగవద్దర్శనముచే రాక్షసులు పలాయనము చిత్తగించుచున్నారని చెప్పబడినది. అనగా ఎచట పరమాత్మయుండునో, ఎచట పవిత్రతయుండునో, ఎచట సద్గుణములు విరాజిల్లునో అచట భూతప్రేతపిశాచ రాక్షసాదులు లేక కామాది దుష్టప్రవృత్తులు ఉండనేరవని భావము. కావున జీవులు తమ హృదయసీమయందు దేవదేవుడగు పరమాత్మను భక్త్యాదులచే ప్రతిష్ఠజేసికొనినచో, ఇక అజ్ఞానాదులు, దంభదర్పాదులు, రాగద్వేషాదులు, కామక్రోధాదులు అటనిలువలేక పరుగిడిపోవును,

రాక్షసులు బయటనేకాదు, హృదయమందును కాపురముందురు. వారే పైనతెల్పిన యసురగుణములు. భగద్ధ్యానముచేతను, భగవత్సంకీర్తనముచేతను పరమాత్మ నెపుడు జీవుడు తనయం దాహ్వానించుకొనునో, అపుడిక ఆ ఆసురీసంపద వెంటనే కాలికి బుద్ధిజెప్పును. ఈ సత్యమును నిరూపించుటకే కాబోలు అర్జునుడు పైవిధముగ భగవానుని స్తుతించెను.

ఈ శ్లోకమునందు బీజాక్షరములు ఎక్కువగ కలవనియు, దీనిని జపించినవారికి భూతప్రేతపిశాచాదుల బాధ యుండనేరదనియు, భూతప్రేతాదులబాధ గలవా రీశ్లోకమును భక్తితో, భావముతో జపించినచో ఆ బెడద తొలగిపోగలదనియు పెద్దలు చెప్పుదురు.

37. కస్మాచ్చ తే న నమేరన్మహాత్మన్
గరీయసే బ్రహ్మణోఽప్యాదికర్త్రే
అనన్త దేవేశ జగన్నివాస
త్వమక్షరం సదసత్తత్పరం యత్.

టీక:– మహాత్మన్ = ఓ మహాత్మా! అనన్త = అనంతరూపా (లేక, నాశరహితుడా), దేవేశ = దేవదేవా! జగన్నివాస = జగదాశ్రయా!, సత్ = సత్పదార్థమున్ను (స్థూలజగత్తు), అసత్ చ = అసత్పదార్థమున్ను (సూక్ష్మజగత్తు), యత్ = ఏదికలదో, తత్పరమ్ = ఆ రెండింటికి పరమైనట్టి, అక్షరమ్ = నాశరహితమగు పరబ్రహ్మము, త్వమ్ (అసి) = నీవే (అయియున్నావు), బ్రహ్మణః అపి = బ్రహ్మమునకును, ఆదికర్త్రే = ఆదికారణుడవును (కనుకనే), గరీయసే = సర్వోత్కృష్టుడవును (అగు), తే = నీకు, కస్మాత్ = ఏల, న నమేరన్ = నమస్కరింపకుందురు?

తా:– మహాత్మా! అనంతరూపా! దేవదేవా! జగదాశ్రయా! సత్, అసత్తులకు (స్థూలసూక్ష్మజగత్తుల రెండింటికిని) పరమైనట్టి అక్షర (నాశరహిత) పరబ్రహ్మ స్వరూపులు మీరే అయియున్నారు. బ్రహ్మదేవునకుగూడ ఆదికారణరూపులును, కనుకనే సర్వోత్కృష్టులు నగు మీకేల నమస్కరింపకుందురు? (వారి నమస్కారములకు మీరు తగుదురు అని భావము).

వ్యాఖ్య:– 'సదసత్తత్పరమ్' - పరమాత్మ సత్, అసత్తులకు పరమైనవాడు. సత్ అనగా - స్థూలపదార్థము (లేక స్థూలజగత్తు). అసత్ అనగా సూక్ష్మపదార్థము, (లేక సూక్ష్మజగత్తు). ఆ రెండిటికిని పరమాత్మ విలక్షణమై పరమై వర్తించునని భావము. లేక 'సత్' అనగా మనస్సనియు, 'అసత్' అనగా దేహమనియు చెప్పవచ్చును. అపుడును ఇదియే అర్థమిచ్చును. స్థూలమగు భౌతికప్రపంచమైనను, సూక్ష్మమగు మనఃప్రపంచమైనను రెండును పరమార్థదృష్టిలో మిథ్యాభూతములే యగును. పరమాత్మయొకడే సత్యవస్తువు. కావుననే మిథ్యాభూతములగు ఆ దృశ్యజగత్తులకంటె అతడు పరమైనవాడని యిట పేర్కొనబడినది.

ప్ర:– పరమాత్మ యెట్టివాడు?

ఉ:– (1) సర్వశ్రేష్ఠుడు (2) బ్రహ్మదేవునకున్ను ఆదికారణుడు (3) అనంతుడు (4) దేవతలకును ప్రభువు (5) జగదాశ్రయుడు (6) నాశరహితుడు (7) సదసత్తులకు పరమైనవాడు.

38. త్వమాదిదేవః పురుషః పురాణ
స్త్వమస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్
వేత్తాఽసి వేద్యం చ పరం చ ధామ
త్వయా తతం విశ్వమనన్తరూప.

టీక:– అనన్తరూప = అంతములేని స్వరూపముగల (లేక అనేకరూపములు గల) ఓ కృష్ణా! త్వమ్ = నీవు, ఆదిదేవః = మొదటి దేవుడవు, పురాణపురుషః = ప్రాచీన (సనాతన) పురుషుడవు, అస్య విశ్వస్య = ఈ ప్రపంచమునకు, పరమ్ = శ్రేష్ఠమైన, నిధానమ్ = ఆధారము (ఆశ్రయము), వేత్తా = సమస్తమును తెలిసికొనినవాడవు, వేద్యం చ = తెలియదగినవాడవును, పరంధామ చ = సర్వోత్తమమైన స్థానమును, త్వమ్ = నీవు, అసి = అయియున్నావు, త్వయా = నీచేత, విశ్వమ్ = ఈ ప్రపంచమంతయు, తతమ్ = వ్యాపింపబడియున్నది.

తా:– అనంతరూపుడగు ఓ కృష్ణా! నీవు ఆదిదేవుడు, సనాతనపురుషుడు, ఈ ప్రపంచమునకు శ్రేష్ఠమైన ఆధారమున్ను, సమస్తమును తెలిసికొనినవాడును, తెలియదగినవాడును, సర్వోత్తమస్థానమును అయియున్నావు. నీచేతనే ఈ ప్రపంచమంతయును వ్యాపింపబడియున్నది.

ప్ర:– పరమాత్మ ఇంకను ఎట్టి లక్షణములు కలవాడు?

ఉ:– (1) ఆదిదేవుడు (2) ప్రాచీనపురుషుడు (3) ప్రపంచమునకు ఆధారభూతుడు (4) సమస్తము తెలిసినవాడు (5) తెలియదగినవాడు (6) సర్వోత్తమస్థానము (7) ప్రపంచమంతటను వ్యాపించియున్నవాడు (8) అనంతరూపుడు.

39. వాయుర్యమోఽగ్నిర్వరుణశ్శశాఙ్కః
ప్రజాపతిస్త్వం ప్రపితామహశ్చ
నమో నమస్తేఽస్తు సహస్రకృత్వః
పునశ్చ భూయోఽపి నమో నమస్తే.

టీక:– వాయుః = వాయువు, యమః = యముడు, అగ్నిః = అగ్ని, వరుణః = వరుణుడు, శశాఙ్కః = చంద్రుడు, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మదేవుడు, ప్రపితామహః చ = బ్రహ్మదేవునకు తండ్రియును, త్వమ్ (అసి) = నీవే అయియున్నావు, తే = నీకు, సహస్రకృత్వః = వెయ్యిమార్లు, నమోనమః = నమస్కారము, అస్తు = అగుగాక, తే = నీకు, పునః చ = మఱల, నమః = నమస్కారము, భూయః అపి = మఱల కూడ, నమః = నమస్కారము.

తా:– వాయువును, యముడును, అగ్నియు, వరుణుడును, చంద్రుడును, బ్రహ్మదేవుడును, బ్రహ్మదేవునకు తండ్రియును మీరే అయియున్నారు. మీకనేకవేల సమస్కారములు! మఱల మఱల మీకు నమస్కారము.

వ్యాఖ్య:- అర్జునునకు భగవానునియెడల కలిగిన అట్టి అపరిమితభక్తి సాధకునకు అత్యంతావశ్యకమైయున్నది.

40. నమః పురస్తాదథ పృష్ఠతస్తే
నమోఽస్తు తే సర్వత ఏవ సర్వ
అనన్తవీర్యామితవిక్రమస్త్వం
సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః.

టీక:- సర్వ = సర్వరూపుడవగు ఓ కృష్ణా!, పురస్తాత్ = ఎదుటను, పృష్ఠతః = వెనుకను, తే = నీకు, నమః = నమస్కారము, అస్తు = అగుగాక!, అనన్తవీర్యామితవిక్రమః = అపరిమిత సామర్థ్యమును, పరాక్రమమునుగలవాడవగు, త్వమ్ = నీవు, సర్వమ్ = సమస్తమును, సమాప్నోషి = లెస్సగ వ్యాపించియున్నావు, తతః = అందువలన, సర్వః = సర్వస్వరూపుడవు, అసి = అయియున్నావు.

తా:- సర్వరూపులగు ఓ కృష్ణా! ఎదుటను, వెనుకను మీకు నమస్కారము మఱియు అన్నివైపులను మీకు నమస్కారమగుగాక! అపరిమితసామర్థ్యము, పరాక్రమము గలవారగు మీరు సమస్తమును లెస్సగ వ్యాపించియున్నారు. కనుకనే సర్వస్వరూపులై యున్నారు.

వ్యాఖ్య:- అర్జునుడు తన హృదయమున పొంగిపొరలుచున్న భక్తిభావాతిశయమును వ్యక్తముచేయుచున్నాడు.

'అనన్తవీర్యామితవిక్రమః' - భగవానుడు అపరిమిత శక్తిసామర్థ్యములు కలవాడు. ఒక చిన్న విసనకఱ్ఱతో వీచుకొనిన, కొద్దిగాలి వచ్చును. ఒక్కసారి ఝుంఝూమారుతము వీచినచో అపరిమితమగుగాలి ఉద్భవించును. మొదటిది మనుష్యశక్తి. రెండవది దైవశక్తి. బిందెలతో గాని, ఏతాముతోగాని, మిషన్లతోగాని నీరు పారగట్టినచో ఒకింత నీరు ప్రవహించును. కుంభవర్షముకురిసినచో వెల్లువలు పారును. వేలకొలది ఎకరముల నేల తడియును. మొదటిది మనుష్యశక్తి, రెండవది దైవశక్తి. మనుజుని శక్తికిని భగవంతుని శక్తికినిగల తేడా ఇదియే. కనుకనే అర్జునుడు భగవానుని 'అనంతవీర్యామితవిక్రముడ'ని సంబోధించెను. కావున మనుజుడు తన అల్పశక్తినిజూచి గర్వించక, సర్వశక్తిమంతుడగు పరమాత్మయెడల అకుంఠిత భక్తిభావము గలిగియుండవలెను.

ప్ర:- పరమాత్మ ఇంకను ఎట్టివాడు?

ఉ:- (1) అనంతశక్తిగలవాడు (2) అపరిమిత పరాక్రమశీలుడు (3) సర్వత్రవ్యాపించి యున్నవాడు (4) సర్వరూపుడు.

41. సఖేతి మత్వా ప్రసభం యదుక్తం
హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖేతి
అజానతా మహిమానం తవేదం
మయా ప్రమాదాత్ప్రణయేన వాపి.

42. యచ్చావహాసార్థమసత్కృతోఽసి
విహారశయ్యాసనభోజనేషు
ఏకోఽథవాప్యచ్యుత తత్సమక్షం
తత్క్షామయే త్వామహమప్రమేయమ్.

టీక:– అచ్యుత = నాశరహితుడవగు ఓ కృష్ణా!, తవ = నీయొక్క, ఇదమ్ = ఈ, మహిమానమ్ = మహిమను, అజానతా = ఎఱుగని, మయా = నాచేత, ప్రమాదాత్ = అజ్ఞానమువలననైనను, (పొరపాటుననైనను), ప్రణయేనవాఅపి = స్నేహముచేతనైనను (చనువు చేతనైనను), సఖా ఇతి = చెలికాడవని, మత్వా = తలంచి, హే కృష్ణ = ఓ కృష్ణా!, హే యాదవ = ఓ యాదవా, హే సఖా = ఓ సుఖుడా, ఇతి = అని, ప్రసభమ్ = అలక్ష్యముగ (బండతనముగ), యత్ = ఏది, ఉక్తమ్ = చెప్పబడెనో, విహారశయ్యాసనభోజనేషు = విహారము సలుపునప్పుడును, పరుండునప్పుడును, కూర్చుండునప్పుడును, భుజించునప్పుడును, ఏకః = ఒక్కడవుగ నుండునప్పుడుగాని, అథవా = లేక, తత్ సమక్షం అపి = ఇతరులయెదుటగాని, అపహాసార్థమ్ = పరిహాసముకొఱకు, అసత్కృతః అసి (ఇతి) యత్ చ = అవమానింపబడితివనునది యేదికలదో, తత్ = దానిని (అట్టి అపరాధములన్నిటిని), అప్రమేయమ్ = ప్రమాణములచే తెలియబడనివాడవగు, త్వామ్ = నిన్ను, అహమ్ = నేను, క్షామయే = క్షమింపవేడుచున్నాను.

తా:– నాశరహితులగు ఓ కృష్ణా! మీయొక్క ఈ మహిమను తెలియక పొరపాటునగాని, చనువువలనగాని, సఖుడవని తలంచి 'ఓ కృష్ణా, ఓ యాదవా, ఓ సఖా' అని అలక్ష్యముగ మిమ్ముగూర్చి నేనేదిచెప్పితినో మఱియు విహారముసల్పునపుడుగాని, పరుండునపుడుగాని, కూర్చుండునపుడుగాని, భుజించునపుడుగాని, ఒక్కరుగ నున్నపుడుగాని, లేక ఇతరులయెదుటగాని పరిహాసముకొఱకు ఏ అవమానమును గావించితినో – ఆ యపరాధము లన్నిటిని అప్రమేయులగు మీరు క్షమింపవేడుచున్నాను.

వ్యాఖ్య:– చేసిన తప్పిదనమునకు పశ్చాత్తాపపడి మఱల నద్దానిని చేయకుండుట విజ్ఞుల లక్షణము.

43. పితాఽసి లోకస్య చరాచరస్య
త్వమస్య పూజ్యశ్చ గురుర్గరీయాన్
న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో
లోకత్రయేఽప్యప్రతిమప్రభావ.

టీక:– అప్రతిమప్రభావ = సాటిలేని ప్రభావముకలవాడా!, త్వమ్ = నీవు, చరాచరస్య = స్థావరజంగమాత్మకమైన, అస్య లోకస్య = ఈ ప్రపంచమునకు, పితా = తండ్రివి, అసి = అయియున్నావు, చ = మఱియు, పూజ్యః = పూజింపబడదగినవాడవును, గరీయాన్గురుః = సర్వశ్రేష్ఠుడవైన గురువును, (అసి = అయియున్నావు), లోకత్రయే అపి = ముల్లోకములందును, త్వత్సమః = నీతో సమానమైనవాడు, న అస్తి = లేడు, అభ్యధికః = (ఇక) నిన్నుమించినవాడు, అన్యః = మఱియొకడు, కుతః = ఎక్కడ? (ఎట్లుండగలడు?)

తా:– సాటిలేని ప్రభావముగల ఓ కృష్ణమూర్తీ! మీరు చరాచరాత్మకమైన ఈ

ప్రపంచమునకంతకును తండ్రి అయియున్నారు. మఱియు మీరు పూజ్యులును, సర్వశ్రేష్ఠులగు గురువులును అయి వెలయుచున్నారు. ముల్లోకములందును మీతో సమానమైనవారు లేరు. ఇక మిమ్ములను మించినవారు మఱియొక రెట్లుండగలరు?

వ్యాఖ్య:– చరాచర ప్రపంచమునకు, సమస్త ప్రాణికోట్లకు భగవంతుడే తండ్రి, వారే తల్లి, వారే గురువు. గురువులందఱిలోను సర్వోత్తముడగు గురువు. కనుకనే 'గురుర్గరీయాన్' అని చెప్పబడినది. వారొకరే సద్వస్తువుగనుకను, తక్కినదంతయు (దృశ్యము) అసద్వస్తువుగనుకను, వారికి సమానుడుగాని, మించినవాడుగాని మఱియొకడు లేనేలేడని స్పష్టమగుచున్నది. కావున సర్వులు వారినే ఆశ్రయించవలెను...

'గరీయాన్' అను ఈ పదమును 'గురువు'నకు విశేషణముగ కాకుండ విడిగాకూడ చెప్పవచ్చును. (గరీయాన్ = శ్రేష్ఠుడవు - అని).

ప్ర:– పరమాత్మ ఇంకను ఎట్టివాడు?

ఉ:– (1) చరాచరప్రపంచమునకు తండ్రి (2) పరమపూజ్యుడు (3) ఉత్తమగురువు (4) ముల్లోకములందును సాటిలేని ప్రభావముకలవాడు (5) అతనితో సమానుడుగాని, అతనికంటె అధికుడుగాని లేనివాడు.

అ॥ ఈ ప్రకారముగ భగవానుని ప్రార్థించి అటుపిదప అర్జునుడు సాష్టాంగవందనముచేసి తన యపరాధములను క్షమింపవేడుకొనుచున్నాడు -

44. తస్మాత్ప్రణమ్య ప్రణిధాయ కాయం
ప్రసాదయే త్వామహమీశ మీడ్యమ్
పితేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యుః
ప్రియః ప్రియాయార్హసి దేవ సోఢుమ్.

టీక:– తస్మాత్ = అందువలన, కాయమ్ = శరీరమును, ప్రణిధాయ = (భూమిపై) సాష్టాంగముగవంచి (పడవైచి), ప్రణమ్య = నమస్కరించి, ఈశమ్ = ఈశ్వరుడవును (నియామకుడవును), ఈడ్యమ్ = స్తుతింపదగినవాడవునగు, త్వామ్ = నిన్ను, ప్రసాదయే = అనుగ్రహింప వేడుచున్నాను, దేవ = ఓ దేవా!, పుత్రస్య = కుమారునియొక్క (అపరాధమును), పితా ఇవ = తండ్రివలెను, సఖ్యుః = చెలికానియొక్క (తప్పును), సఖాఇవ = చెలికానివలెను, ప్రియాయాః = ప్రియురాలియొక్క (తప్పును), ప్రియః (ఇవ) = ప్రియునివలెను, (మే = నాయొక్క, అపరాధమ్ = తప్పును), సోఢుమ్ = సహించుటకు (క్షమించుటకు), అర్హసి = తగుదువు.

తా:– అందువలన నేను శరీరమును భూమిపై సాష్టాంగముగ బడవైచి నమస్కరించి. ఈశ్వరుడును, స్తుతింపదగినవాడవును అగునిన్ను అనుగ్రహింప వేడుచున్నాను. దేవా! కుమారుని అపరాధమును తండ్రివలెను, స్నేహితుని అపరాధమును స్నేహితుడు వలెను, **ప్రియురాలి** అపరాధమును ప్రియుడువలెను (నాయొక్క అపరాధమును) మీరు క్షమింపుడు.

వ్యాఖ్య:– 'ప్రణిధాయ కాయమ్' – పెద్దలకెట్లు నమస్కరింపవలయునో ఆ పద్ధతి ఇచట తెలుపబడినది. శరీరమును భూమిపైపూర్తిగ పడవైచి భక్తితో పెద్దలకు సాష్టాంగవందన మాచరింపవలయునని అర్జునుని నెపమున లోకమునకు చూపబడినది. అట్టి క్రియచే అహంకారము, గర్వము చచ్చును. దర్పము నశించును. కనుకనే హిందూమత సాంప్రదాయమున సాష్టాంగవందనపద్ధతి ప్రవేశపెట్టబడినది. దానిచే పెద్దల యనుగ్రహమునకు మనుజుడు పాత్రుడు కాగల్గును. అర్జును డాప్రకారమేచేసి భగవానుని యనుగ్రహమును పొందగల్గెను. విశ్వామిత్రు డా ప్రకారమే చేసి వసిష్ఠునిచే 'బ్రహ్మర్షి' యనిపించుకొనెను. అయితే శరీరముతోపాటు మనస్సునందు, వాక్కునందుకూడ వినయము ద్యోతకము కావలెను. అపుడు త్రికరణములతోను, దైవమును, పెద్దలను సేవించినట్లగును.

తన తప్పులను క్షమించమని అర్జునుడు భగవానుని వినయాన్వితుడై ప్రార్థించెను. నిర్మలభక్తితో గావింపబడు ప్రార్థనలను భగవానుడు తప్పక మన్నించును.

ప్ర:– పరమాత్మ ఎట్టివాడు?

ఉ:– (1) సర్వలోకములకును ఈశుడు, ప్రభువు (2) సర్వులచే స్తుతింపదగినవాడు.

ప్ర:– భగవంతునకుగాని, పెద్దలకుగాని యే ప్రకారము నమస్కరించవలెను?

ఉ:– నిర్మలభక్తితో వారిపాదములకు సాష్టాంగవందన మాచరించవలెను.

అ|| విశ్వరూపమును జూచి భయకంపితుడైన అర్జునుడు తిరిగి సౌమ్యరూపమును జూపులాగున భగవానుని ప్రార్థించుచున్నాడు–

45. అదృష్టపూర్వం హృషితోఽస్మి దృష్ట్వా
భయేన చ ప్రవ్యథితం మనో మే
తదేవ మే దర్శయ దేవ రూపం
ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస.

టీక:– అదృష్టపూర్వమ్ = అదివఱకెన్నడును జూడనట్టి ఈ విశ్వరూపమును, దృష్ట్వా = చూచి, హృషితః = ఆనందించినవాడను, అస్మి = అగుచున్నాను, చ = మఱియు, మే = నా యొక్క, మనః = మనస్సు, భయేన = భయముచేత, ప్రవ్యథితం = మిక్కిలిబాధనొందినది, దేవ = ఓ దేవా!, తత్ రూపమ్ ఏవ = మునుపటి ఆ శాంతరూపమునే, మే = నాకు, దర్శయ = చూపుము, దేవేశ = దేవదేవా!, జగన్నివాస = జగదాధారా!, ప్రసీద = అనుగ్రహింపుము (ప్రసన్నుడవగుము).

తా:– ఇదివఱకెన్నడును జూడనట్టి ఈ విశ్వరూపమును జూచి ఆనందమును బొందితిని, కాని భయముచే నాయొక్క మనస్సు మిగుల వ్యథనొందుచున్నది. కావున దేవా! ఆ మునుపటి (సౌమ్య) రూపమునే నాకు జూపుడు. దేవదేవా! జగదాధారా! అనుగ్రహింపుడు!

వ్యాఖ్య:– అర్జునునకు అపూర్వమగు విశ్వరూపమును గాంచుటవలన హర్షమున్ను, అందలి

భయంకర దృశ్యములను పరికించుటవలన కంపమున్ను, భీతియు గలిగెను. ఆ భయమును పోగొట్టుకొనుటకై సౌమ్యరూపమును జూపులాగున భగవానుని అర్థించుచున్నాడు.

'ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస' - ఇదే వాక్యమును ఈ అధ్యాయములోని 25వ శ్లోకమున అర్జునుడు పలికియున్నాడు. 'దేవదేవా! జగదాధారా! కరుణింపుడు! అనుగ్రహింపుడు!' అని దాని భావము.

'దేవ,' 'రూపమ్' అను రెండుపదములను కలిపి 'దేవరూపమ్' = చతుర్భుజాకారమగు దేవ (విష్ణు) రూపమును జూపుము - అని కొందఱు అర్థము చెప్పిరి.

అ॥ తాను జూడదలంచిన సౌమ్యరూపమును అర్జునుడు వర్ణించుచున్నాడు -

46. కిరీటినం గదినం చక్రహస్త
మిచ్ఛామి త్వాం ద్రష్టుమహం తథైవ
తేనైవ రూపేణ చతుర్భుజేన
సహస్రబాహో భవ విశ్వమూర్తే.

టీక:– అహమ్ = నేను, త్వామ్ = నిన్ను, తథా ఏవ = మునుపటివలెనే, కిరీటినమ్ = కిరీటముగలవానిగను, గదినమ్ = గదను ధరించినవానిగను, చక్రహస్తమ్ = చక్రముచేతగలవానిగను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను, సహస్రబాహో = అనేక హస్తములు గలవాడా!. విశ్వమూర్తే = సమస్తప్రపంచము స్వరూపముగ గలవాడా!, చతుర్భుజేన = నాలుగుచేతులుగల, తేనరూపేణ ఏవ = ఆ రూపముతోనే, భవ = (మఱల) అగుము, (ఆ రూపమునే మఱల ధరింపుమని భావము).

తా:– (ఓ కృష్ణమూర్తీ) నేను నిన్ను మునుపటివలెనే కిరీటము, గద, చక్రము చేతధరించినవానినిగ జూడదలంచుచున్నాను. అనేక హస్తములుగలదేవా! జగద్రూపా! నాలుగు భుజములుగల ఆ పూర్వరూపమునే మఱల ధరింపుడు.

వ్యాఖ్య:– ఈశ్లోకమునం దొక ప్రశ్న యుదయించుచున్నది - 'తేనైవ = ఆ చతుర్భుజరూపముతోనే' ప్రత్యక్షమగుము - అని యడుగుటలో అర్జునుడు భగవానుని చతుర్భుజాకారమును, పూర్వము చూచినట్లే స్పష్టమగుచున్నది. అయితే దానిని ఎపుడు చూచెను? ఈ అధ్యాయమందలి 41, 42వ శ్లోకములలో అర్జునుడు భగవానునితో 'నిన్ను సామాన్య సఖునిగనెంచి పరిహాసపూర్వకముగ పలికిన వాక్యములను క్షమింపుము' అని వేడుకొనుటబట్టియు, భగవానుడు చతుర్భుజాకారముతో నెపుడైన గన్పట్టియుండినచో ఆప్రకారము సామాన్య సఖునివలె నాతనిని భావించి యుండెడివాడు కాదుగనుకనూ, ఆ యాకారముతో నతనికి పరిచయము లేనట్లే తెలుచున్నది. ఈ ప్రకారముగ పరస్పర విరుద్ధములుగనున్న ఈ రెండు భావములను సమన్వయపఱచు టెట్లు? ఈ క్రింది విధముగ దీనికి సమాధానము చెప్పుకొనవచ్చును.

(1) విశ్వరూపమును జూపుటకు ముందుగా ప్రారంభములో భగవానుడు సంతోషముతో తన చతుర్భుజాకారమును అర్జునునకు గన్పఱచి యుండవచ్చును.

50వ శ్లోకములో 'భూయః స్వకం రూపం దర్శయామాస' (తిరిగి తన రూపమును జూపెను) అనిచెప్పి

వెంటనే 'పునస్సౌమ్యవపుర్భూత్వా' (మఱల శాంతరూపమును ధరించెను) అని పలుకుటవలన మొదట చతుర్భుజాకారమునుజూపి, ఆ పిమ్మట శాంతమగు మానవరూపమును ధరించియుండవచ్చును.

(2) దేవకీదేవియొక్క గర్భమున భగవానుడు జన్మించినపుడు శంఖచక్రాది చిహ్నములుండెనని, అది చాల ప్రసన్నమైనరూపముగా నుండెనని అర్జునుడు విని యుండవచ్చును.

(3) విశ్వరూపదర్శనముచే శ్రీకృష్ణుడు సామాన్యులుకాదనియు, సాక్షాత్ విష్ణువేయనియు తెలిసికొనుటచే వైకుంఠమం దట్టి చిహ్నములతోనే వారు సదా ప్రసన్నరూపులై వెలయుచుందురని ఎఱింగియుండుటవలన అర్జును డట్లు ప్రశ్నించియుండవచ్చును.

అ॥ అర్జునుని యా ప్రార్థనను విని భగవానుడు తన సౌమ్యరూపముతో తిరిగి ప్రత్యక్షముకానున్నవారై విశ్వరూపముయొక్క మహిమను ముందుగా వెల్లడించుచున్నాడు -

శ్రీ భగవానువాచ -

47. మయా ప్రసన్నేన తవార్జునేదం
రూపం పరం దర్శిత మాత్మయోగాత్
తేజోమయం విశ్వమనన్త మాద్యం
యన్మే త్వదన్యేన న దృష్టపూర్వమ్.

శ్రీ భగవానువాచ = శ్రీ భగవానుడు చెప్పుచున్నాడు -

టీక:– అర్జున = ఓ అర్జునా!, తేజోమయమ్ = ప్రకాశముచే పరిపూర్ణమైనదియు, విశ్వమ్ = ప్రపంచస్వరూపమైనదియు, అనన్తమ్ = అంతములేనిదియు, ఆద్యమ్ = మొదటిదియు, త్వదన్యేన = నీవుతప్ప మఱియొకనిచే, న దృష్టపూర్వమ్ = అదివఱకెన్నడును జూడబడనిదియు నగు, మే = నాయొక్క, యత్ ఇదమ్ పరం రూపమ్ = ఏ యీ సర్వోత్తమమైన విశ్వరూపమును, (అద్రాక్షీః = చూచితివో), తత్ = ఆ రూపము, ప్రసన్నేనమయా = ప్రసన్నుడనగు నా చేత, తవ = నీకు, ఆత్మయోగాత్ = నాయొక్క యోగశక్తివలన, దర్శితమ్ = చూపబడినది.

తా:– శ్రీ భగవానుడు చెప్పుచున్నాడు - అర్జునా! ప్రకాశముచే పరిపూర్ణమైనదియు, జగద్రూపమైనదియు, అంతములేనిదియు, మొదటిదియు, నీవుతప్ప ఇతరులచే నిదివఱకెన్నడును జూడబడనిదియు నగు ఏ యీ సర్వోత్తమమైన విశ్వరూపముగలదో, అయ్యది ప్రసన్నుడనగు నాచే స్వకీయయోగశక్తివలన నీకు చూపబడినది.

వ్యాఖ్య:– 'మయా ప్రసన్నేన' అని చెప్పుటవలన అనన్యభక్తిగలవారియెడల భగవానుడు అనుగ్రహము జూపునని స్పష్టమగుచున్నది.

ప్ర:– భగవంతు డెట్టివాడు?

ఉ:– (1) తేజోమయుడు (2) విశ్వవ్యాపకుడు (3) అనంతరూపుడు (4) ఆద్యస్వరూపుడు.

48. న వేదయజ్ఞాధ్యయనైర్న దానై
ర్న చ క్రియాభిర్న తపోభిరుగ్రైః
ఏవం రూపశ్శక్య అహం నృలోకే
ద్రష్టుం త్వదన్యేన కురుప్రవీర.

టీక:— కురుప్రవీర = కురువంశశ్రేష్ఠుడవగు ఓ అర్జునా!, ఏవం రూపః = ఇట్టిరూపముగల, అహమ్ = నేను, నృలోకే = మనుష్యలోకమున, త్వదన్యేన = నీకంటె నితరునిచే, వేదయజ్ఞాధ్యయనైః = వేదాధ్యయనము, యజ్ఞాధ్యయనములచేతను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, నశక్యః = సాధ్యముకానివాడను, దానైః = దానముచేత, న = చూచుటకు సాధ్యపడువాడనుకాను, క్రియాభిః = (అగ్నిహోత్రాది, శ్రౌతస్మార్తాది) క్రియలచేతను, న = చూచుటకు సాధ్యముకానివాడను, ఉగ్రైః తపోభిః చ =ఘోరతపస్సులచేగూడ, న = చూచుటకు సాధ్యముకానివాడను.

తా:— కురువంశశ్రేష్ఠడవగు ఓ అర్జునా! ఈ నా విశ్వరూపమును నీవు తప్ప మఱియొక రెవరును ఈ మనుష్యలోకమున చూచియుండలేదు (నాయనుగ్రహముచే నీవు చూడగల్గితివి). మఱియు వేదాధ్యయన, యజ్ఞాధ్యయనములచేగాని, దానములచేగాని, (అగ్నిహోత్రాది శ్రౌతస్మార్తాది) క్రియలచేగాని, ఘోరతపస్సులచేగాని, ఇట్టి (విశ్వరూపుడనగు) నన్నుచూచుటకు శక్యముకాదు.

వ్యాఖ్య:— ఇచట తెలిపిన వేదాధ్యయన, యజ్ఞాదులచే భగవానుని విశ్వరూపమును జూడజాలరని చెప్పినంతమాత్రముచే అవియన్నియు నిరుపయోగములని అర్థముకాదు. ఆ క్రియలన్నిటితో భక్తికలియనిచో నవి యెక్కువఫలితము నొసంగజాలవని తెలుపుటయే యగును. ఎంత కృషిచేసినను జలములేనిచో సస్యములు ఫలింపవుగదా! అట్లే ఆ క్రియలున్ను.

49. మాతే వ్యథా మా చ విమూఢభావో
దృష్ట్వా రూపం ఘోరమీదృఙ్మమేదమ్
వ్యపేతభీః ప్రీతమనాః పునస్త్వం
తదేవ మే రూపమిదం ప్రపశ్య.

టీక:— ఈ దృక్ = ఇటువంటి, ఘోరమ్ = భయంకరమైన, మమ = నాయొక్క, ఇదం రూపమ్ = ఈ (విశ్వ) రూపమును, దృష్ట్వా = చూచి, తే = నీకు, వ్యథా = భయము (బాధ), మా = వలదు, విమూఢభావః చ = చిత్తవైకల్యమున్ను, మా = వలదు, త్వమ్ = నీవు, వ్యపేతభీః = భయరహితుడవును, ప్రీతమనాః = ప్రసన్నచిత్తుడవును అయి, మే = నాయొక్క, తత్ ఇదం రూపం ఏవ = (నీవు కోరిన) ఆ యీ పూర్వరూపమునే, పునః = మఱల, ప్రపశ్య =బాగుగ జూడుము.

తా:— ఇటువంటి భయంకరమైన నా(విశ్వ) రూపమును జూచి నీవు భయమునుగాని, చిత్తవికలత్వముగాని పొందకుము. నీవు నిర్భయుడవును, ప్రసన్నచిత్తుడవును అయి నా యీ పూర్వరూపమునే, మఱల బాగుగ జూడుము.

అ॥ ఇట్లు వచించి తదుపరి శ్రీకృష్ణు డేమి యొనర్చెనో సంజయుడు చెప్పుచున్నాడు -

సంజయ ఉవాచ :-

50. ఇత్యర్జునం వాసుదేవస్తథోక్త్వా
స్వకం రూపం దర్శయామాస భూయః
ఆశ్వాసయామాస చ భీతమేనం
భూత్వా పునస్సౌమ్యవపుర్మహాత్మా.

సంజయ ఉవాచ = సంజయుడు చెప్పెను -

టీక:- ఇతి = ఈ ప్రకారముగ, వాసుదేవః = శ్రీకృష్ణుడు, అర్జునమ్ = అర్జునుని గూర్చి, ఉక్త్వా = చెప్పి, తథా = ఆ ప్రకారము, స్వకంరూపమ్ = తన పూర్వరూపమును, భూయః = తిరిగి, దర్శయామాస = చూపెను, మహాత్మా = మహాత్ముడగు ఆ శ్రీకృష్ణమూర్తి, పునః చ = మఱల, సౌమ్యవపుః = శాంతరూపముగలవాడు, భూత్వా = అయి, భీతమ్ = భయపడియున్నట్టి, ఏనమ్ = అర్జునుని, ఆశ్వాసయామాస = ఓదార్చెను.

తా:- సంజయుడు చెప్పెను - (ఓ ధృతరాష్ట్రమహారాజా!) ఈ ప్రకారముగ శ్రీకృష్ణు డర్జునునకు జెప్పి ఆ ప్రకారమే తన (పూర్వపు) రూపమును మఱల జూపెను. మహాత్ముడగు ఆ శ్రీకృష్ణమూర్తి మఱల తన సౌమ్యరూపమును వహించి భయపడియున్న అర్జునుని ఓదార్చెను.

వ్యాఖ:- ఇచట రెండు పర్యాయములు "మఱల తనరూపమును జూపెను" అని చెప్పటవలన మొదట అర్జునుని కోర్కెననుసరించి చతుర్భుజాకారముతో ప్రత్యక్షమై ఆ పిదప మఱల తన సౌమ్య మానవరూపమును జూపియుండవచ్చునని తోచుచున్నది.

అ॥ భగవానుని అవ్విధముగ శాంతరూపమునజూచి అర్జునుడు పలికిన పలుకులను వివరించుచున్నాడు -

అర్జున ఉవాచ :-

51. దృష్ట్వేదం మానుషం రూపం తవ సౌమ్యం జనార్దన
ఇదానీమస్మి సంవృత్తస్సచేతాః ప్రకృతిం గతః.

అర్జున ఉవాచ - అర్జునుడు చెప్పెను -

టీక:- జనార్దన = ఓ కృష్ణా!, తవ = నీయొక్క, సౌమ్యమ్ = ప్రసన్నమైన (శాంతమైన), ఇదం మానుషం రూపమ్ = ఈ మనుష్యరూపమును, దృష్ట్వా = చూచి, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, సచేతాః = తేటపడిన (కుదుటపడిన) మనస్సుగలవాడను, సంవృత్తః = అయితిని, (మఱియు) ప్రకృతిమ్ = స్వస్థతను, గతః అస్మి = పొందినవాడనైతిని.

తా:– అర్జునుడు చెప్పెను - ఓ కృష్ణా! మీయొక్క ప్రశాంతమైన ఈ మనుష్యరూపమునుజూచి యిపుడు నామనస్సుకుదుటపడినది. మఱియు నేను స్వస్థతనుబొందితిని.

అ॥ అర్జునుని యా వాక్యములను విని భగవానుడు తానుచూపిన రూపముయొక్క మహిమాతిశయమును రెండు శ్లోకములద్వారా వెల్లడించుచున్నాడు -

శ్రీ భగవానువాచ –

52. సుదుర్దర్శమిదం రూపం దృష్టవానసి యన్మమ
దేవా అప్యస్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాఙ్క్షిణః.

శ్రీ భగవానువాచ = శ్రీ భగవానుడు చెప్పెను -

టీక:– మమ = నాయొక్క, యత్ = ఏ రూపమును, దృష్టవాన్ అసి = చూచినవాడవయితివో, (తత్) ఇదమ్ రూపమ్ = ఆ యీ (విశ్వ)రూపము, సుదుర్దర్శమ్ = చూచుటకు అత్యంతదుర్లభమైనది, దేవాః అపి = దేవతలుగూడ, నిత్యమ్ = ఎల్లపుడును, అస్య రూపస్య = ఈ (విశ్వ) రూపముయొక్క, దర్శనకాఙ్క్షిణః (భవన్తి) = దర్శనము నభిలషించువారు (అగుచున్నారు).

తా:– శ్రీ భగవానుడు చెప్పెను - నాయొక్క ఏరూపమును నీవిపుడు చూచితివో అది మహాదుర్లభమైనది. దేవతలుకూడ నిత్యము నద్దానిని దర్శనముచేయగోరుచుందురు.

వ్యాఖ్య:– భగవంతుని స్వరూపమును సామాన్యులెవరును దర్శింపజాలరు. ఎంతయో హృదయనిర్మలత (చిత్తశుద్ధి), అనన్యభక్తిగలవారుమాత్రమే దానిని దర్శింపగలరు. కనుకనే 'దుర్దర్శమ్' అనకుండ 'సుదుర్దర్శమ్' అని చెప్పబడినది. భగవద్దర్శనము మహాదుర్లభమని భావము.

53. నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా
శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా.

టీక:– మామ్ = నన్ను, యథా = ఏ రీతిగ, దృష్టవాన్ అసి = చూచినవాడవైతివో, ఏవం విధః = ఇట్టి (స్వరూపముగల) వాడనగు, అహమ్ = నేను, వేదైః = వేదములచేత, (వేదాధ్యయనపరులచేత) ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, న శక్యః = శక్యుడనుగాను, తపసా = తపస్సుచేతను, న = (చూచుటకు శక్యుడను) కాను, దానేన = దానముచేతను, న = (చూచుటకు శక్యుడను) కాను, ఇజ్యయా = యజ్ఞముచేతను, న చ = (చూచుటకు శక్యుడను) కాను.

తా:– నన్ను ఏ రీతిగ నీవు చూచితివో, అటువంటి రూపముగల నేను వేదములచే (వేదాధ్యయనపరులచే) గాని, తపస్సుచేగాని, దానముచేగాని, యజ్ఞముచేగాని చూచుటకు శక్యుడనుగాను.

వ్యాఖ్య:– 48వ శ్లోకమున తెలిపిన భావములనే మఱల తెలియజేయుచున్నారు. వేదాధ్యయన, తపో, దాన, యజ్ఞాదిక్రియలు పవిత్రములైనను నిర్మలభక్తి, అచంచల దైవవిశ్వాసము వానితో జోడింపబడినపుడు

మాత్రమే అవి సత్ఫలముల నొసంగగల్గును. (చూ - వ్యాఖ్య - 48 శ్లో) (ఈ విషయము రాబోవుశ్లోకమున తెలియజేయబడును).

అ॥ ఇట్టి భగవత్స్వరూపదర్శనము మఱి దేనివలన లభించునో తెలియజేయుచున్నాడు -

54. భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున
జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తప.

టీక:- పరన్తప = శత్రువులను తపింపజేయువాడా!, అర్జున = ఓ అర్జునా!, ఏవం విధః అహమ్ = ఈ విధమగు (రూపముగల) నేను, అనన్యయా భక్త్యాతు = అనన్యభక్తిచేత మాత్రమే, తత్త్వేన = యథార్థముగ, జ్ఞాతుమ్ = తెలిసికొనుటకును, ద్రష్టుంచ = చూచుటకును, ప్రవేష్టుంచ = ప్రవేశించుటకును (ఐక్యమొందుటకు), శక్యః *(అస్మి)* = శక్యుడను (అగుచున్నాను).

తా:- శత్రువులను తపింపజేయువాడా! ఓ అర్జునా! ఈ విధమగు రూపముగల నేను అనన్యభక్తిచేత మాత్రమే యథార్థముగ తెలిసికొనుటకును, చూచుటకును, ప్రవేశించుటకును, సాధ్యమైనవాడ నగుచున్నాను.

వ్యాఖ్య:- క్రిందటి శ్లోకమున వేదపఠన యజ్ఞాదులవలన భగవద్దర్శనము కాజాలదని చెప్పబడినది. మఱిదేనిచేత భగవద్దర్శనము కాగల్గునో ఈ శ్లోకమందు విపులముగ చెప్పబడినది. భగవత్సందర్శనమునకు ఉపాయము చెప్పబడిన శ్లోకమగుటచే ఇది అతి ముఖ్యమైనది. ముముక్షువు లిద్దానిని బాగుగ మననముచేసి అందలి భావములను కార్యాన్విత మొనర్పవలెను.

అనన్యభక్తివలననే మనుజుడు పరమాత్మను సందర్శింపగల్గునని యిట వచింప బడినది. భక్తి అను పదమునకు 'అనన్య' అను విశేషణముచేర్చుటవలన, ఇతరములగు ప్రాపంచిక పదార్థములపై ఆసక్తినుంచక కేవలము పరమాత్మయందే అనన్యమగు ప్రేమ, అనురాగము, ఆసక్తికలిగియుండవలయునని స్పష్టమగుచున్నది. పంపకములేని భక్తి, మఱియొకవస్తువుపై చెదిరిపోనిభక్తి, పరమాత్మతప్ప అన్యవస్తువును అభిలషింపని భక్తి అనన్యభక్తి యనబడును. సామాన్యముగ జనులయొక్క భక్తి కొంత గృహారామాదులందు, దారాపుత్రులందు, సంపదలయందు, కీర్తిప్రతిష్ఠలయందు విభజింపబడినది యగుటవలన, భగవంతునిపై ఏకొద్దియో భక్తి మిగులుచున్నది. ఇది అనన్యభక్తికాదు. దృశ్యపదార్థములందు పంపకములేని భక్తియే అనన్యభక్తి. అదియే భగవత్సందర్శనమునకు ఏకైక ఉపాయమని యిట తెలుపబడినది.

అట్టి అనన్యభక్తిచే భగవానుని (1) తెలిసికొనుటకు (జ్ఞాతుం), (2) చూచుటకు (ద్రష్టుం), (3) ప్రవేశించుటకు (ప్రవేష్టుం) శక్యమగునని పేర్కొనబడినది. దాని భావమేమి? ఇచట తెలిసికొనుట, చూచుట, ప్రవేశించుట అను మూడు క్రియలు చెప్పబడినవి. ప్రారంభమున మనుజునకు 'భగవంతుడిట్టివాడు' అను పరిజ్ఞానము కలుగును. 'జ్ఞాతుమ్' ఇది మొదటి అంతస్తు. ఈ స్థితియందు భక్తునకు భగవంతుడొకింత దూరముగనే యుండును. ఇది ద్వైతస్థితి. తదుపరి అభ్యాసవశమున ఆ భక్తుడు భగవంతునకు ఇంకను సమీపమునకువచ్చి ప్రత్యక్షముగా (Face to face) ఆతనిని దర్శింపగల్గును. (ద్రష్టుమ్). ఇక భగవద్విషయమై అతనికేమాత్రము సందేహముండజాలదు. ఇది రెండవ అంతస్తు. ఇది మొదటిదానికంటె పైస్థితి. ఈ స్థితియందు భక్తుడు భగవంతునకు అతిసమీపమున వచ్చిచేరును. అత్తఱి, కరతలమందలి

బిల్వఫలమునుగాని, అమలకఫలమునుగాని మనుజుడు ప్రత్యక్షముగ చూడగల్గునట్లు, యాతడు భగవంతుని విస్పష్టముగ గాంచగల్గును. ఇది దాదాపు విశిష్టాద్వైతస్థితికి సమానము.

అటుపిమ్మట అభ్యాసప్రాబల్యముచే ఆ భక్తుడు భగవంతునకింకను సమీపమునకు వెళ్ళి క్రమముగ వారియందు ప్రవేశించి ఐక్యమైపోవును (ప్రవేష్టుమ్). ఉప్పుకల్లు సముద్రమునందు లయించినట్లు, వర్షబిందువు నదీజలమున మిళితమైపోవునట్లు, నీళ్లుపాలలో కలిసిపోయినట్లు, అత్తఱి భక్తుడు భగవంతునియందు విలీనమైపోవును. అపుడు భక్తుడు, భగవంతుడు – అను రెండు వస్తువులుండనేరవు. ఒకే భగవద్వస్తువు మిగిలియుండును. ఇది మొదటి రెండంతస్తులకంటెను పరమైనది. ఇది పూర్ణఅద్వైతస్థితి. ప్రతివాడు మొదటి రెండంతస్తుల యనుభవమునుబొంది, అంతటితో తృప్తినొందక సాధనాభ్యాసమును ఇతోధికముగ కొనసాగించుచు మూడవది యగు భగవత్సాయుజ్యమును బొందవలెను. పైన దెల్పిన మూడుస్థితులలో మొదటిది సామీప్యము, రెండవది సారూప్యము, మూడవది సాయుజ్యము. సామాన్యముగ కొందఱు భగవంతునిగూర్చి శాస్త్రాదులవలన ఒకింతతెలిసికొని అంతయు తెలిసినదని తృప్తినొంది సాధనను విరమింతురు. అది సరికాదు. అట్టివాడు పూర్ణత్వమును బొందజాలడు. ఆతడింకను ముందుకుపోయి, భగవానుని ప్రత్యక్షముగ దర్శించుటకు, ఆతనిలో ఐక్యమొందుటకు యత్నింపవలెను. కనుకనే శ్రీకృష్ణమూర్తి కేవలము 'జ్ఞాతుమ్' అనిచెప్పి ఊరుకొనక, 'ద్రష్టుమ్', 'ప్రవేష్టుమ్' అనికూడ వచించిరి.

ఒకమంచిఫలము బజారునందు కలదనియు, దానివర్ణము, రుచి, విలువ ఇట్టి దనియు ఒకడు ఇంటివద్దకూర్చొని మఱియొకనిద్వారా తెలిసికొనెను – అనుకొనుడు. వెంటనే దానినిగూర్చి యాసక్తిగలిగి బజారునకువెళ్ళి దానిని చూచును. చూచిన పిదప ఇంకను ఆసక్తిగలిగి దానినికొని భుజించును. ఇచ్చోట, మొదటిస్థితి 'జ్ఞాతుమ్' అని భగవానుడు చెప్పినదానికి సరిపోవును. (భగవంతునిగూర్చి సద్గురువులవలన, సచ్ఛాస్త్రములవలన తెలిసికొనుట). అట్లే రెండవస్థితి 'ద్రష్టుమ్' అనుదానికి సరిపోవును. (సాధనాభ్యాసములచే భగవంతుని ప్రత్యక్షముగ గాంచగల్గుట). మూడవస్థితి 'ప్రవేష్టుమ్' అను పదమునకు సరిపోవును. (సాధనపరిపక్వతచే భక్తుడు భగవంతునియందైక్యమగుట). ఇదియే జీవన్ముక్తదశ, మోక్షస్థితి. ఒక ఇంటినిగూర్చి తెలిసికొనుట, తెలిసికొనిన పిమ్మట దానిని సమీపించుట, తదుపరి ఇంటిలో ప్రవేశించుట యెట్లో, అట్లే భగవంతునిగూర్చియు నెఱుంగవలయును. ప్రతివారును అనన్యభక్తియొక్క సమాశ్రయముచే భగవదైక్యరూపమగు అద్వైత పరాకాష్ఠస్థితిని జీవితములో తప్పక పొందియేతీరవలెను. అపుడే సంసారదుఃఖమంతమగును.

'యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి' అను ఉపనిషద్వాక్యానుసారము భగవంతునకు తనకు రవ్వంతైనను ఎడమున్నచో భయము జనించును. భయముగలస్థితి పూర్ణస్థితి యెన్నటికిని కానేరదు. కాబట్టి 'ప్రవేష్టుమ్' అను మూడవదశను ప్రతిజీవియు అనన్యభక్తియొక్క సాహాయ్యముచేపొంది కృతార్థుడు కావలయును.

కేవలము వేదపఠనాదులచే ముక్తికలుగునని వచించినచో చదువురానివారు అక్కార్యమును చేయజాలరు. కనుక వారికి ముక్తిలేకపోవును. కేవలము తపస్సులచేగాని, యజ్ఞములచేగాని ముక్తికలుగునని వచించినచో అవియు సర్వులకు అందుబాటులో లేవు, గనుక అందఱును చేయజాలరు. కేవలము దానములచే మోక్షము సిద్ధించునని చెప్పినచో బీదవారు దాని నాచరింపలేరు, కావున వారికిన్ని ముక్తిలేకపోవును. భక్తిచేతనే భగవద్దర్శనము, (భగవదైక్యము) చేకూరగలదని ఇచ్చట చెప్పుటవలన, అది సులభముగ నుండుటచేతను, సర్వులకును అందుబాటులో నుండుటచేతను ఎల్లరకును అవలంబనీయమై

యొప్పుచున్నది. కావున జీవరాసులయెడల కరుణగలిగి ఇట్టి సర్వజనసులభమగు మోక్షసాధనమును భగవాను డిచట తెలిపినవారైరి.

ప్ర:– భగవద్దర్శనమున కుపాయమేమి?

ఉ:– అనన్యభక్తి.

ప్ర:– దానివలన జీవునకు ఏ యే ప్రయోజనములు సిద్ధించును?

ఉ:– భగవంతునిగూర్చి తెలిసికొనగల్గును. వారిని చూడగల్గును. వారియందు ప్రవేశింపగల్గును.

అ॥ దేవుని ఎవరు పొందగలరో వచించుచున్నాడు –

55. మత్కర్మకృన్మత్పరమో మద్భక్తస్సఙ్గవర్జితః
నిర్వైరస్సర్వభూతేషు యస్స మామేతి పాణ్డవ.

టీక:– పాణ్డవ = ఓ అర్జునా!, మత్కర్మకృత్ = నాకొఱకే (ఈశ్వరార్పణబుద్ధితో లేక భగవత్ప్రీత్యర్థము) కర్మలనుజేయువాడును (లేక, భగవత్సంబంధమైన, భగవత్ప్రీతికరములైన కర్మలను జేయువాడును), మత్పరమః = నన్నే పరమప్రాప్యముగ, పరమపురుషార్థముగ నమ్మినవాడును, మద్భక్తః = నాయందే భక్తిగలవాడును, సఙ్గవర్జితః = సమస్తదృశ్యపదార్థములందును, సంగమును (ఆసక్తిని, మమత్వమును) విడిచినవాడును, సర్వభూతేషు = సమస్తప్రాణులయందును, నిర్వైరః = ద్వేషములేనివాడును, యః = ఎవడో, సః = అతడు, మామ్ = నన్ను, ఏతి = పొందుచున్నాడు.

తా:– అర్జునా! ఎవడు నాకొఱకే కర్మలజేయునో (లేక నాసంబంధమైన (దైవసంబంధమైన) కార్యములనే చేయునో), నన్నే పరమప్రాప్యముగ నమ్మియుండునో, నాయందే భక్తిగల్గియుండునో, సమస్తదృశ్యపదార్థములందును సంగమును (ఆసక్తిని, మమత్వమును) విడిచివేయునో, సమస్తప్రాణులందును ద్వేషము లేకయుండునో అట్టి వాడు నన్ను పొందుచున్నాడు.

వ్యాఖ్య:– భగవంతుని యెవరు పొందగలరో ఇచట చక్కగ వివరింపబడినది. ఐదు సద్గుణములను వచించి, వాని నెవడుగలిగియుండునో అతడు తప్పక భగవత్సాయుజ్యమును బడయగలడని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ పేర్కొనిరి. 'యః' అనిచెప్పుటవలన ఎవడైనను సరియే ఇట్టి మహోన్నతగుణముల నవలంబించియుండినచో మోక్షభాగుడు కాగలడని స్పష్టముచేయబడినది. ఇట జాతిమతకుల విచక్షణ యేమియును లేదు. యోగ్యతయే ప్రధానము. ఔషధమును ఎవరు త్రాగినను రోగము నయమగునుగదా! ప్రమిద, తైలము, వత్తి నిప్పుపెట్టి తెచ్చుకొనినచో దీపము ఎవరికైనను వెలుగునుగదా! గీతయందిట్టి విశాల భావములే పలుచోట్ల వ్యక్తీకరింపబడినవి. గీతయొక్క ఔన్నత్యమున కిట్టి సార్వజనిక భావములే కారణములు.

'మత్కర్మకృత్' – దైవసంబంధములగు పూజ, ధ్యాన, జపాదులను గావించువాడు లేక ఏ కార్యముచేసినను భగవదర్పితముగ జేయువాడు (పాపకార్యములను జేయక సత్కర్మలనే ఈశ్వరార్పణబుద్ధితో నాచరించువాడని అర్థము). అట్టివాడు క్రమముగ చిత్తశుద్ధినిబడసి, భగవత్కృపకు పాత్రుడై, ఆత్మవిజ్ఞానమునుబడసి మోక్షమునొందును. జీవితములో మనుజుడు తన దైనందినకార్యముల

నెన్నిటినో ఆచరించును. కాని వానినన్నింటిని భగవదర్పితబుద్ధితో చేయుచో అవి దైవపూజగా పరిణమించిపోవును (Work changes into worship). అత్తఱి అవి సామాన్యకారణములుగనుండక మోక్షహేతువులుగ మారిపోవును. కనుకనే భగవంతుని పొందగల్గువారిలో 'మత్కర్మకృత్' (నా కొఱకే కర్మలుచేయువాడు, లేక నా సంబంధమైన కర్మలు చేయువాడు) అనునది చేర్చబడెను.

'మత్పరమః' - భగవంతునే పరమప్రాప్యముగ, పరమలక్ష్యముగ దలంచి దైవతత్పరుడైయుండువాడు. సామాన్యముగ జనులలో పెక్కురు ప్రాపంచికవిషయములనే పరమ గమ్యములుగ భావించి వానికొఱకే అహోరాత్రములు కృషిసలుపుచునుందురు. కాని దృశ్యపదార్థములన్నియు అసద్వస్తువులు, నశ్వరములు. కావున అవి బంధవిముక్తిని గలిగింపజాలవు. పరమాత్మయొకడే ఈ ప్రపంచమునందలి సద్వస్తువు, కావున ఆతనినే తనలక్ష్యముగ, గమ్యముగ జీవుడు తలంచి తల్లక్ష్యప్రాప్తికై యత్నించవలెను. అట్టివాడు భగవంతుని తప్పక పొందగలడు.

'మద్భక్తః' - పరమానందప్రదుడగు భగవంతునియందే అతిశయభక్తి కలిగియుండవలెనుగాని తదితర పదార్థములందుగాదు. జననమరణములనుండి తప్పించజాలని పదార్థములయెడల భక్తి (ప్రీతి) యున్నచో నేమిప్రయోజనము? భగవద్భక్తిచే అచిరకాలములో జీవుడు పరమాత్మపదము నొందగలడను సత్య మిచట వచింపబడినది.

'సఙ్గవర్జితః' - సంగమనగా ఆసక్తి, దేహాదిదృశ్యపదార్థములందు మమత్వము. అద్దానిని వదలవలెను. అసంగత్వమును అభ్యసించవలెను. అసంగమను పదునైన కత్తితో సంసార (దుఃఖ) వృక్షమును సమూలముగ ఛేదించివేయవలెనని భగవానుడు (గీత 15వ అధ్యాయమున) ఆనతిచ్చియున్నారు (అసంగశస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా). తామరాకు నీటిని అంటనట్లు, దృశ్యపదార్థములందు మెలగుచున్నను, విచారణా బలముచే వానితోనంటక, అసంగుడై మెలగువాడు, అట్టి సంగరాహిత్యమువలన ముక్తిని బడయగలడని యిట పేర్కొనబడినది.

'నిర్వైరస్సర్వభూతేషు' - ఇక ఐదవది సమస్తప్రాణికోట్ల యెడల ప్రేమ, దయ, ద్వేషరాహిత్యము. 'సర్వభూతేషు' అని చెప్పినందువలన ఏ ఒకటి రెండు ప్రాణుల యెడలనో దయగల్గియున్న చాలదనియు, సమస్తభూతకోట్లయెడల కరుణ, దయగలిగియుండవలెననియు తెలుచున్నది. సమస్తప్రాణులు భగవత్స్వరూపులు, నారాయణస్వరూపులు. కావున ఏ ప్రాణికైనను, అపకారముచేసినచో, దేవున కపకారము చేసినట్లే యగును. కాబట్టి నిర్వైరత్వమును లెస్సగ శీలించవలెను. ఈ సత్యమునే 'అద్వేష్టాసర్వభూతానామ్' మొదలగు వాక్యములద్వారా గీతలో పెక్కుచోట్ల భగవానుడు తెలిపియున్నారు. ఒకప్రక్క ఉపనిషద్వాక్యములను వల్లించుచు, దేవుని పూజాదులను సల్పుచు, వేఱొకప్రక్క ప్రాణికోట్లను దూషించుచు, ద్వేషించుచు, హింసించుచునున్నచో ఆ పూజాదులవలన నేమి ప్రయోజనము? అది ఆచరణ వేదాంతముకానేరదు. మందుతినువాడు పథ్యముకూడ ఆచరించవలెను. పైనతెలిపిన నాలుగు సుగుణములు (మత్కర్మకృత్ - ఇత్యాదులు) మందువంటివి. ఈ ఐదవ సుగుణమగు సర్వభూతదయ పథ్యమువంటిది. కాబట్టి వానితోబాటు దీనినిగూడ తప్పక అవలంబించవలెను. ఆ నాలుగు సుగుణములలో ప్రతియొక్కటియు ఈ ఐదవ సుగుణముతో చేరియుండవలెను. ఈ ప్రకారముగ భగవద్భక్తి, సర్వభూతదయ కలవాడు తప్పక భగవానుని చేరగలడని ('మామేతి') ఈ శ్లోకమందు అసందిగ్ధముగ చెప్పివేయబడెను.

గీతయం దీశ్లోకము చాల ముఖ్యమైనది. శ్రీశంకరాచార్యులవారున్ను గీత మొత్తము మీద ఈశ్లోకము

సర్వోత్కృష్టమైనదని, సారభూతమైనదని తెలిపియున్నారు. ఏలయనిన, దీనియం దన్నియోగములున్ను సంక్షేపముగ బోధింపబడినవి. మఱియు ఆ అన్నియోగములకు ఆవశ్యకమైన సర్వభూతదయయు పేర్కొనబడినది. ఎట్లనిన –

(1) నాకర్మలను చేయుము – (మత్కర్మకృత్) – కర్మయోగము
(2) నాయందు తత్పరుడవైయుండుము (మత్పరమః) – ధ్యానయోగము } మందు..
(3) నాయెడల భక్తిగలిగియుండుము (మద్భక్తః) – భక్తియోగము
(4) దృశ్యపదార్థములయెడల సంగము లేకుండయుండుము – (సఙ్గవర్జితః) – జ్ఞానయోగము
(5) సమస్తప్రాణులయెడల – దయగలిగియుండుము } (నిర్వైరస్సర్వభూతేషు) – భూతదయ } పథ్యము

కాబట్టి సాధకు లీశ్లోకముయొక్క తాత్పర్యమును పదేపదే చింతించుచు, భక్త్యాది సుగుణములుగల్గి పరమాత్మసాయుజ్యము నీజన్మయందే పొందేలాగున యత్నించవలెను.

ప్ర:– భగవంతుని యెవడు పొందగలడు?

ఉ:– (1) దైవకార్యములు నాచరించువాడు, (2) దైవమునే పరమప్రాప్యముగ నెంచువాడు, దైవతత్పరుడై యుండువాడు, (3) దైవభక్తుడు, (4) సంగరహితుడు, (5) సర్వభూతదయగలవాడు – ఇట్టివాడు భగవంతుని పొందగలడు.

ప్ర:– దీనినిబట్టి భగవత్ప్రాప్తికి ఉపాయములేవియని స్పష్టమగుచున్నది?

ఉ:– (1) దైవకార్యముల నాచరించుట, (2) దైవమునే పరమప్రాప్యముగ నమ్ముట, దైవతత్పరుడై యుండుట, (3) దైవభక్తి గలిగియుండుట, (4) సంగరాహిత్యము నవలంబించుట, (5) సర్వప్రాణులయందు దయ, వైరములేమి గలిగియుండుట.

ఓమ్

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విశ్వరూపసందర్శనయోగో నామ
ఏకాదశోఽధ్యాయః

ఇది ఉపనిషత్ప్రతిపాదకమును, బ్రహ్మవిద్యయు, యోగశాస్త్రమును, శ్రీకృష్ణార్జున
సంవాదమునగు శ్రీ భగవద్గీతలందు విశ్వరూపసందర్శనయోగమను
పదునొకండవ అధ్యాయము

ఓమ్ తత్ సత్

